KOLOZSVÁRI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL.
5. SZ.

SZÉKELYFÖLD TÖRTÉNETÍRÓJA A XVII. SZÁZADBAN.

IRTA:

BOGA ALAJOS.

KOLOZSVÁR,
SZENT BONAVENTURA KÖNYVNYOMDA NYOMÁSA
1914.

56694

KOLOZSVÁRI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL.
5. SZ.

SZÉKELYFÖLD TÖRTÉNETÍRÓJA A XVII. SZÁZADBAN.

IRTA:

BOGA ALAJOS.

ACAD.
LUGD. BAT.
BIBL.

KOLOZSVÁR,
SZENT BONAVENTURA KÖNYVNYOMDA NYOMÁSA
1914.

ELŐSZÓ.

Azok az írók, kik a székelység történetével foglalkoznak, gyakran hivatkoznak Lakatos Istvánra. Majd itt, majd ott hozzák elő adatait, hogy a fényes multtal jogosan dicsekvő székelység életének és történetének egyes részleteit földerítsék és megvilágosítsák. De ha találkozunk is Lakatos nevével, élete, egyénisége, íratainak értéke még azok előtt is ismeretlen, kik részletkérdésekkel foglalkozva fejlesztik a történettudományt. Lakatos életét és íratait főképen művelődéstörténeti szempontból tárgyalom s munkámnak az a célja, hogy egységes keretben adjon képet Lakatos működéséről s adatainak értékét igazsággal megállapítsa. De tartozom annak a beismerésével, hogy a lelkesedésnek tüzét, mely munkára, kutatásra sarkalt, az adatoknak soványsága kissé lelohasztotta. Emiatt néhol egészen kicsinyes adatait is fölhasználtam, melyek csak keveseket fognak érdekelni; azokat pedig, amelyek dolgozatom célját, egységét és rendszerét zavarták volna, mellőztem. Értem különösen a Siculiában előforduló vallástörténeti adatokat, melyekkel az író műve egységének hátrányára mindúntalan előáll. A Siculia azonban egyenetlensége mellett is nem egy értékes adatot őrzött meg s épen ezért hiszem, hogy tartalmasabb és érdekesebb részeinek közlése nem lesz fölösleges.

Nem mulaszthatom el, hogy e helyen is igaz köszönetet ne mondjak *dr. Erdélyi László* és *dr. Szádeczky Lajos* egyet. tanár uraknak jóakaró és szives tanácsaikért és útbaigazításaikért; úgyszintén köszönöm *dr. Szentiványi Róbert* gyulafehérvári theol. tanár úrnak, a Battyáneum igazgatójának, hogy Lakatos adománylevelére s Bzenszkyvel való viszonyára figyelmeztetett.

Kolozsvár, 1914. május hó 30.

Boga Alajos.

I. FEJEZET.

Lakatos István élete és iratai.

Élete. Lakatos István Székelyudvarhelyt[1] született — mint ő mondja: az egész székelység első városában.[2] Születési helye után hivják sokan Udvarhelyinek s így van bejegyezve a halotti anyakönyvbe is.[3]

Születésének évét nem állapíthatjuk meg pontosan, mert irataiban sehol sem említi s szülővárosának anyakönyvei az akkori zivataros időkből nem maradtak ránk; csak 1689-től kezdődnek. Így találgatásokra, következtetésre vagyunk utalva, ami nem is lesz nehéz, ha megfigyeljük irónknak egy hiteles adatát, melyből igen nagy valószinüséggel következtethetjük, hogy Lakatos 1620—25 körül látta meg először az ő kedves, mesés Budvárát. Azt irja u. i. 1692. jan. 3.-án, hogy 20 évig volt az erdélyi főtiszt. Vikáriusoknak „ordinarius assesora", 17 évig ugyancsak e hivatalt töltötte be a csiki főesperesek oldala mellett s már 8 év óta kozmási plebános.[4] Minthogy assessor semmiesetre sem lehetett 23 vagy 24 éves kora előtt, — ez lévén az u. n. kánoni kor, mely a magasabb papirendek felvételéhez megkivántatik, — az évek egyszerű összeadásából következtethetünk a fenti évszámra s megtudjuk, hogy ama sorok irásakor 69 éves volt.

Adománylevelében, mellyel udvarhelyi házait és jószágait a ferencrendieknek adományozta, megemlékezik szüleiről. E szerint édes atyja Lakatos alias Tsizmadia János udvarhelyi

[1] Kozmási plebánia „Domus Historia"-ja II. 2. l.

[2] Lakatos István: Siallia, 1702. 37. l.

[3] Kozmási plebánia „Protocollum. Defunctorum" 63. l. „Udvarhelyi alias Lakatos." Horányi pedig Lakatosinak mondja, de ő maga sehol sem használja ezt a nevet, hanem mindig „i" nélkül irja nevét.

[4] Domus Hist. 22 l.

nemes, édes anyja pedig Basa Zsuzsánna volt. Egyetlen testvérbátyja János tatárrabságban halt meg.[1]

Neveltetéséről, iskoláiról nincsenek adataink, de irataiból, melyek nem középszerű műveltséget és különösen nagy formaérzéket árulnak el, sejteni lehet, hogy mint előkelő nemes család sarja a lehető legjobb nevelésben részesült. Abban az időben, mikor az erdélyi fejedelemség fénykorát élte s vele együtt a protestantizmus napja is magasan ragyogott, a katholicizmus pedig alig lelte honját a hazában, Lakatos műveltségének alapjait nem szerezhette kath. iskolában. Hiszen ilyen nem is volt. A katholikusok ebben az időben Udvarhelyt, mint Erdélyben legtöbb helyen csak kegyelem kenyéren éltek. Papja is csak kevés helységnek volt. Az udvarhelyiek 1613. ápr. 10.-én azzal a kéréssel fordulnak Bethlen Gábor fejedelemhez, hogy katholikus papot tarthassanak. A kegyes fejedelem, ki a katholikusokkal szemben a türelmességnek számos tanújelét adta, nemcsak hogy teljesíti a kérést, hanem meghagyja az udvarhelyszéki tiszteknek, hogy a kath. hiveket s papjukat személyükben, jószágaikban megoltalmazzák.[2] 1614. május 12-én ugyanezt megengedi a bethlenfalviaknak is.[3] 1624. aug. 17.-én már a protestáns papokat kell intenie, hogy a kath. hiveket ne háborgassák istentiszteletük gyakorlásában, ne akadályozzák meg, hogy a szomszédos Bethlenfalvára kijárjanak; a kath. papnak engedjék meg, hogy egyházi funkciók végzése céljából hiveit meglátogassa.[4] A viszály azonban tovább tartott s azért a fejedelem 1628. jan. 31.-én kelt újabb rendelettel megengedi az udvarhelyieknek, hogy a kath. papok szabadon mehessenek be a városba keresztelni és temetni; megtiltja azonban, hogy ott misézzenek, predikáljanak, eskessenek és gyóntassanak.[5] Udvarhelynek tehát még mindig nincs kath. papja s az erdélyi viká-

[1] Erdélyi Káptalani Levéltár 921 sz. okmány.

[2] Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténeti adatok. Kolozsvárt. 1860. I. 394. közli az okleveleket, melyek a székelyudvarhelyi plebánia levéltárában őriztetnek.

[3] U. o.

[4] U. o.

[5] U. o. I. 396. l.

rius még a század közepe táján sem akarja megengedni, hogy Bethlenfalva, Kadicsfalva és Udvarhely külön papot tartsanak.[1] Az első jezsuita, ki Udvarhelyt 1651-ben letelepedett,[2] iskolát nyitott, tanított, predikált, a szentségeket kiszolgáltatta, a parochiát rendbeszedte, a hires Sámbár Mátyás atya volt, de őt is 1654-ben már kiűzték Erdélyből.[3]

Ebbe, az itt röviden vázolt időszakba esik Lakatos iskoláztatása, melynek gyökérszálait eszerint hiába keressük kath. iskolákban. De hát milyen behatások érvényesültek lelkében, hogy mégis a papi pályára szánta magát, hol minden egyéb várt reá, mint kedvező kilátás valami fényes jövőre? Mikor ezt a kérdést fölvetjük, okvetlenül a családi tűzhelyre kell gondolnunk, mely irónk lelkét annyira megfogta és disponálta, hogy később meglett korában is a katholikusok intranzigens pártjához csatlakozott. Az ő eszménye és ideálja a jezsuiták voltak, kikért legjobban lelkesedik s akiknek erdélyi működését és üldöztetését Siculiája egységének rovására is, nagy szeretettel és részvéttel festi és beszéli el.[4]

Minthogy akkor Erdélyben nem volt papnevelő, a theologiát talán épen valamelyik jezsuita intézetben tanulhatta. Az ellenreformáció vezére, Pázmány Péter 1623-ban alapította a bécsi „Pazmaneum"-ot, melynek alapítólevelében kikötötte, hogy két székely ifjúnak ott mindig hely biztosittassék. Talán épen ide küldetett Lakatos is s itt szivta gyöngéd szivébe hitbeli szilárd meggyőződését s vallásának rajongó szeretetét. Itt tanulhatta a szép latin nyelvet, melyen később szabatosan ki tudta fejezni gondolatait és itt fejlesztette történeti érzékét, mely arra sarkalta, hogy ne csak korának nevezetesebb eseményeit jegyezze fel, hanem fajának eredetét is kutassa, jellemét, szokásait vizsgálja, történetét nyomozza, és egyszersmind bérces hazájának természeti nevezetességeit is megrajzolja.

[1] Veszely i. m. I. 424—433. ll.

[2] Sic. 52 l.

[3] Sic. 53 l. Veszely I. 408—412. ll. 1653 dec. 26 Rákóczy György az országgyűlés elé citálja az udvarhelyi katholikusokat, mivel az 1588. dec. 8.-ki medgyesi országgyűlés határozatával dacolva Sámbárt befogadták.

[4] Sic. 25—39., 51—55 ll.

Nem tudjuk, hol és mikor szentelték pappá, de 1645-ben már az erdélyi vikárius assesora.[1] Hogy ily fiatal korában már assessor lett, bizonyítja, hogy a közönséges átlagon felülemelkedett s előljárói már ekkor felismerték lelkének és szellemének kiválóságait. Több vikáriusnak állott oldala mellett. Szalinai István, kit I. Rákóczy György 1647. április 20. nevezett ki,[2] meghagyta maga mellett s működésében erős támaszt nyert benne. Bizonyára úgy kell e tisztséget képzelnünk, hogy ezenkívül valamelyik egyházközségnek is lelkipásztora. 1668-ban, amikor Domokos Kázmér, apostoli protonotárius lett az erdélyi vikárius,[3] addigi hivatalát felcserélte a főesperesi assessorsággal, ami nem annyira jogait, hatás- és munkakörét változtatta meg, mint inkább csak cimét. Buzgó működésének és érdemeinek jutalmául 1674-ben nyeri el az ősi tekintélyes kozmási plebániát s egyuttal Csík,- Kászon- és Gyergyószék főesperese lesz.[4] Csík abban az időben a katholicizmusnak sértetlen, bevehetetlen vára volt, hová a vallásújitás hullámai nem törhettek be.[5] S Csíknak egyik legelőkelőbb plebániája volt Kozmás[6] — Sz. Kozma és Demjén vértanúk templomával — melyet már addig is sok hires pap vezetett. Mikor Báthory Endre biboros a csíki főesperességet szervezte (1592. április 5.) mindjárt Gálfi Pál kozmási plebánost nevezi ki főesperesnek s felhatalmazza a házassági ügyek elbirálására, a papok feletti fenyitő hatalom gyakorlására, a lelkészi állások betöl-

[1] Domus Hist. II. 2. l.

[2] Weszely i. m. I. 344. l.

[3] Veszely i. m. I. 40. l.

[4] Domus Hist. II. 14. l.

[5] 1591. nov. 1. Fehérvárra összehivott országgyülés határozata a csíki községekre nézve: „honnét ez ideig is semminemű időben az római confessio nem tolláltatott, az odabeli atyánkfiainak és conscientiájuknak aquirálására maradjanak ezen állapotban, az mint eddig voltanak."

[6] Négy filiája volt: Tusnád, Verebes, Lázárfalva, Szeretszeg. V. ö. D. H. I. 1. l. Az egyházközség hiveinek száma 1717-ben 1921 volt, kiktől a következő két évi nagy szárazság és kolera 806-ot ragadott el. V. ö. D. H. I. 75 l. Lukács Mihály 1720. április 5.-ki feljegyzése. Közölte a Székely Oklevéltár. VI. 431—32. l.

tésére s az egyházak látogatására.[1] Lakatosnak közvetlen utóda Udvarhelyi János Ignác is apostoli protonotárius.[2]

Lakatosnak ezt a plebániát kellett vezetnie és a főesperesi munkakört, — mely akkor sokkal többet jelentett, mint ma — kellett betöltenie. Huszonkét évig volt kozmási pap. Szép öregség után halt meg 1706. márc. 14.-én s 18.-án temették el a templom főoltára alá.[3] Működésének eredménye nem szünt meg halálával, munkájának gyümölcseit nemcsak hivei és kortársai élvezték, hanem az utókor is s a magyar politikai- és művelődéstörténet hálás neki irataiért, melyek sok értékes adatot őriztek meg számunkra.

Iratai. Lakatos iratait három csoportra oszthatjuk. Az első csoporthoz azokat számitjuk, melyek Thököly Imre 1690 évi Erdélybe való beütésével foglalkoznak. Eredeti kéziratuk olvasható a kozmási plebánia egy XVII. századi kódexében, melynek cime: „Protocollum rerum diversarum memoratu dignarum.“ Belső lapján pedig ez áll: „A csikkozmási templomot, parochiát és ájtatos alapítványokat illető történelmi adatok, melyek ezen 1685 évben kezdődött jegyzőkönyvben foglaltatnak.“ Mindkét cimet később adta hozzá valószinűleg Mártonfi János (1831—1879) kozmási esperes plebános.[4] Szádeczky az ilynemű iratok szokásos elnevezését adta neki és Domus Historiának cimezi a „Székely Oklevéltár“ 420. s következő lapjain.[5] A kódex két részből áll s lapszámozva is van.

Az említett I. csoporthoz tartozó feljegyzések közül három magyar nyelvű s a Domus Historia I. 5, 73 és 79 lapjain olvasható. Terjedelmesebb latin nyelvű feljegyzést találunk a D. H. II. 51 és 53. lapjain „Memorabile quoddam anni 1690.“ cimmel. Ide sorozhatjuk még a tatároknak 1694. február 13.-iki beütését, mely a „Funesta tragoedia“ cimet viseli[6]

[1] Veszely: i. m. 304 – 306 l. közli a szervezési és kinevezési okmányokat.

[2] D. H. II. 14. l.

[3] Prot. Defunct. 63. l.

[4] D. H. II. 14. l.

[5] Mi is így fogjuk nevezni.

[6] D. H. II. 61. l. — Sz. O. VI. 444—5 ll. 1351. sz. okmány.

s mint a Thököly-féle kuruc mozgalmak elkésett akkordja jelentkezik.

A II. csoporthoz tartoznak a vallási és egyházi életet tárgyaló iratok. Ezeknek egy része csak közvetve származik Lakatostól, minthogy azonban az ő gondos keze jegyezte fel — talán változtatott is rajtuk s egyes részeket hozzájuk is adhatott — mint az ő iratait tekintjük. Ezeknek magját s kulturtörténetileg fontos anyagát mindenesetre a „Constitutiones universales totius parochiae Kozmasiensis ab antiquo observari solitae: transsumptae ex antiquis scriptis, uti sequitur eo ordine, ut infra.“ [1] képezi, mely 8 fejezetben tárgyalja az egyházközség anyagi és személyi jogszokásait s hű képét festi az akkori autonom egyházközségi életnek. Lakatos a bevezetésben történelmi áttekintést ad e szabályok keletkezéséről, mivel „eleitől fogva közönséges szokás és törvény volt Kozmás tellyes megyéjében ... az miképen anno Domini 1608. circa festum Paschalis kozmási Tamás pap, ordinarius parochus idejében az tellyes megye [2] itt Kozmáson együtt lévén ... ugyanakkor és annak utána is következendő időkben sok különféle szükséges dolgokról ilyen rendes végezések löttenek, amint következnek.“[3] Az I. fejezet szól az „egyházmegye bíráiról [4] és szentegyház fiairól,“[5] a II. fejezet a „törvények folyásáról.“ Hat pontban sorolja fel az ünneprontók, „tisztátalan személyek“ és a táncosok ellen való eljárási módokat és a bűntetések nagyságát. A III. fejezet az „építésekről“, hogy az egyes községek mily arányban járuljanak az egyházi építkezésekhez s az egyházi épületek fentartásához. A IV. fejezet „az megye jószági, szénafűvei, szántóföldei“ felől intézkedik. Az V. fejezet „a pap és deák [6] béreiről“, a kepéről; a VI. fejezet „a temetkezések rendiről“; a VII. fejezet „a székek betételé-

[1] D. H. II. 1—14 l. — Sz. O. VI. 431—43 l. 1349 sz. okmány.

[2] „Tellyes megye“ alatt az anya- és leányegyházak együttes közgyűlését kell érteni, mint később látni fogjuk.

[3] D. H. I. 1. l. Sz. O. VI. 431. l.

[4] ma: egyházgondnok.

[5] ma: egyházfiak.

[6] ma: kántortanitó.

ről a templomba"; a templomi székek, ülések sorrendjéről és taxájáról van benne szó; a VIII. fejezet „miképen következtenek parochus papok, megyebirái szentegyházfiai Kozmás megyéjében", chronologikus elősorolás; azonkivül több helyen felsorolja a templomnak,[1] a tusnádi és lázárfalvi kápolnáknak[2] „egyetmásait", felszerelését, egyházi ruháit szám és minőség szerint; kiktől származott s mikor rabolták el „az pogányok."

A III. csoporthoz csak egy munkát számitunk, melynek teljes cime: Siculia delineata et descripta accuratius, quam hactenus, nunc ad lucem data dedicataque a. Chr. 1702. A. R. P. Amdreae Lenczkovitz e Soc. Jesu Residentiae Udvarhelyiensis Superiori Patri multum venerando ab A. R. P. Stephano Lakatos de oppido Udvarhely Parochi Kozmásiensi die 30 October." Eddig nyomtatásban nem jelent meg, bár arra volt szánva. Benkő állítja is, hogy a szerző Kolozsvárt kinyomatta és kiadta.[3] Megjegyzi, hogy ritka könyv, mely azonban a megjelenése idejében duló forradalmakban megsemmisült. („rarus est liber, quem eius, quo editus est, temporis, revolutiones dissipare videntur.")[4] Benkőnek e vélekedése annál kevésbbé valószinű, mert ha ki volt nyomatva, miért kellett szerzőjének ósdi módon kéziratban terjesztenie művét? Mert tény, hogy 4—5 példányban is lemásolta. E másolatok közül több fenn is maradt. Az eredeti kézirat és két másolat 8-ad ív alakra irva megvan a M. N. Muzeum Könyvtárában 324. sz. alatt, hová a bejegyzés szerint néhai jó Horváth István könyvtárából került. Azonkivül Sebestyén Gyula említi,[5] hogy a 80-as években egy kézirat Brassóban is megvolt, melyből az oláh Theodor T. Burada átvette a rovásirás abc.-jét;[6] egy másolat található a nagyszebeni Bruckenthal könyvtárban s azonkivül volt egy példány

[1] D. H. I. 4—5. II. Sz. O. VI. 424—42 ll. 1344 sz. okmány.

[2] U. o.

[3] Benkő Josephus: Transsylvania. Vindobonae 1778. II. 386. l.

[4] Benkő i. m. 385. l.

[5] Ethnographia. XV. 1903—4. 304. l.

[6] Th. T Burada. Despre crestáturile plutasilor pe Chrestele, Jassi 1880. 24—26. l.

gr. Mikes Imre könyvtárának Aranka-gyüjteményében.[1] Az eredetihez két pontosan és nagy gonddal rajzolt térképet is — Tabula Hunniae és Tabula Siculiae — csatolt Lakatos, melyeknek egyikét mi is közöljük.[2]

Siculia tartalma. A Siculia kilenc fejezetben tárgyalja:

I. a székelyek eredetét és irásmódját (1—5 l.);

II. a Székelyföld felosztását, hegy- és vizrajzát (5—14 l.);

III. a Székelyföld őslakóit a különböző korszakokban (15—18 l.);

IV. a székelyek vallási állapotát a reformáció előtt (19—22 l.);

V. a reformáció elterjedését (22—30 l.);

VI. a kath. egyház helyzetét az önnálló fejedelmek alatt (31—36 l.);

VII. Székelyudvarhely város részletes leirását (37—47. l.);

VIII. különös egyházi mozzanatokat s az örmények beköltözését (47—51. l.);

IX. a Székelyföld különös nevezetességeit sorolja fel s a székelyek szokásairól, jogi helyzetéről emlékezik meg, végül általános és különös jellemvonásukat tünteti fel (52—58 l.)

Siculia forrásai. Már ebből a sovány vázlatból is kitűnik, hogy Lakatos nagy munkához fogott s ha több forrással rendelkezik, úgy a jelzett keretekben bizonyára alapvető munkát alkot. Azonban épen az a baj, hogy kevés segédeszköz állott rendelkezésére. A székelyek eredetéről szóló fejezetekben anyagát az őskrónikákból merítette. Thurócyt szó szerint követi a rovásirás meghatározásánál.[3] Bizonyára olvasta és ismerte a többi krónikákat is, melyeknek kritikátlansága, illetve helytelen kritikája sok gyermekmesét vitt bele a köztudatba s azt a meggyőződést kel-

[1] Dr. Sebestyén Gy: Telegdi János Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézirata. Bpest, 1903. 34. l. jegyzet.

[2] Véleményünk szerint az utóbbi — Székelyföld térképe — értékes munka s pontosság tekintetében napjainkban is csak a katonai térképek múlják felül.

[3] Sic. 3. l. Chron Hung. I. 24 l.

tette, hogy a székelyek Attila közvetlen utódai.[1] A rovás abcjét, felosztását és példáit Telegdi hires „Rudimentájából“ vette át,[2] mint később bővebben kifogjuk fejteni. Legotthonosabb mégis az egyházi dolgok elmondásában és meglepő pontossággal tudja az események idejét, lefolyását, sőt aprólékos körülményeit is. Itt valószinüleg az országgyűlési tárgyalások jegyzőkönyvei vagy valamely törvénygyűjtemény volt kezében. Láttunk nehány példát irónk történeti igazmondására és tudására. Lakatos megemlíti, hogy 1552. Tordán országgyűlés tartatott, mely megengedte, hogy minden felekezet vallását szabadon gyakorolhassa.[3] Az erről szóló országgyűlési végzéseket olvashatjuk „Erd. Orsz. gyül. Eml.“ I. 411—413 ll.[4] Irónk elmondja, hogy Bornemissza Pál erdélyi püspököt 1556. szt. György napján gyulafehérvári házában Balassa Menyhárt a hadsereg parancsnoka ostrom alá fogta. A püspök innen menekülve gyalui várába vonult, de később innen is menekülni kényszerült s elment Ferdinánd királyhoz, megunván azt az országot, amelyről látta, hogy a töröknek és a heretikusoknak lesz zsákmányává. Ezután a püspöknek, a szétszórt papoknak, szerzeteseknek és kanonokoknak vagyonát a fejedelem helytartója, Petrovics a fiskus részére lefoglalta, de úgy, hogy magának és néhány előkelő nemesnek is juttatott belőle.[5] Szilágyi leirása a fentebbi adatoktól csak egyes apróbb részletekben tér el.[6] Petrovics márc. 4.-én megkezdi Fehérvár ostromát — a püspök a városban volt —, annak folytatását Balassa

[1] Dr. Connert—Balásy. A székelyek alkotmányának históriája. Székelyudvarhely 1907. 9. l. — Dr. Sebestyén Gyula. A magyar honfoglalás mondái. Bpest, 1904. I. 66. V. ö. Kézai K. l. IV. 6. §. Bécsi K. Krónika. 10. §. Szabó Károly: A régi székelység. Kolozsvár 1890. Különben ennek a kérdésnek bővebb fejtegetése dolgozatunk tárgyától messze vinne s azért mellőzni fogjuk.

[2] Sebestyén Gy: Tel. Rud. 35. l.

[3] Sic. 23.

[4] Erdélyi Országgyűlési Emlékek. [Monumenta comitialia regni Transsylvaniae]. Szilágyi Sándortól. Bpest. 1875—99. Kiadta a Magy. Tud. Akadémia. 21 kötet.

[5] Sic. 28.

[6] Szilágyi Sándor: Erdélyország története. Bpest. 1868. I. 331—94 ll.

Menyhártra bizza, maga pedig elmegy a szászsebesi országgyűlésre, mely 1556. márc. 8.-án kezdődött s ott megválasztották a kicsiny János Zsigmond helytartójának. Rábizták a közigazgatást és a kincstárt. A püspökhöz az országgyűlésből követeket küldenek, hogy hódoljon meg, de ő hű marad Ferdinánd zászlójához.[1] Majd Gyaluvárába menekül. „Mit remélhet ez az ország — írja márc. 15.-én egy János pártinak — az pogányságtól? talán megmaradását? bizony csak ebfogakkal való megmaratását várhatja.“ „Ne várja kegyelmetek, hogy hitünktől elszakadjunk. Nem szorultunk úgy annyira ez maroknyi országnak püspökségére, vagyon még e keresztény világban más püspökség.“[2] Még az nap epésen irta Nádasdynak: „Nincs itt már urunknak egy falucskája se. Hivjanak vissza, mert engem nem a püspöki őserdők várnagyává, hanem püspökké neveztek ki.“[3] Végre is szabad elvonulás feltétele alatt megadta magát s junius 11.-én indulván, mindent elvitt magával „irótollán kívül semmi sem maradt Erdélyben.“[4]

Lakatos szerint Báthory Kristóf fiát, a 8 éves Zsigmondot 1581. május kalendáján választották Erdély fejedelmévé.[5] Teljesen megfelel ez is a tényeknek.[6] Az 1588. dec. 8.-án megnyilt medgyesi országgyűlés lefolyását és a szerzetes rendekre végzetes határozatait csaknem szószerint közli.[7] „Ezután Erdélyben nem szabad senkinek jezsuitát magánál tartani és sem nekik, sem más szerzeteseknek ebbe az országba sohasem lesz bejárásuk.[8] Péchy Zsigmond halála után (1589.) a fejedelem mintegy engesztelésül előbbi gyengeségeért, melyet a jezsuita törvény meghozatala alkalmával tanúsított, több jezsuitát hív be

[1] E. O. E. I. 481. l.
[2] E. O. E. I. 481. l.
[3] U. O. I. 482 l. Az egész levelet kiadta gr. Kemény József. Erd. orsz. tört. tár. I. 25 l.
[4] Szilágyi S. i. m. I. 331—338 ll. és E. O. E. I. 482 l.
[5] Szilágyi S. i. m. I. 331—338 ll.
[6] Sic. 31. l.
[7] E. O. E. III. 40. l.
[8] Sic. 32—33 l. V. ö. E. O. E. III. 79 skk. ll.

és Cyrillus Alfonz (Carillo) atyát gyóntatójául választja.[1] Ezen állításának igazságáról is meggyőződhetünk.[2]

Igy folytatva végig kimutathatnók, hogy Lakatos adatai a legszigorúbb kritikának vizsgáló tűzpróbáját is megállják. Ha mégis azt találjuk, hogy pl. a kolozsmonostori bencés apátságot, melynek fiókapátságai az egeresi és gyerőmonostori voltak, maga sz. István alapította,[3] holott be van bizonyitva hogy I. Béla királyunk alapitá 1060—63 körül,[4] vajjon ilyen a messzeségek homályába elvesző kicsi tévedések miatt megrendűlhet-e hitünk Lakatos történeti adatainak igazságában és pontosságában? Sőt elismerjük, hogy forrásai, melyekből merített, hitelt érdemlők és pontosan használta azokat. Ezeken a forrásműveken kivűl irónk saját tapasztalatából és megfigyeléseiből is sokat meritett. Kicsiny hazája földjeért és fajáért rajongó székely iró bizonyára jól ismerte hazája földrajzát és természeti jelenségeit. Hiszen földrajzi művet akart irni, teljesebben akarta leirni a székely földet, mint elődei. Mily biztossággal beszél a sziklás hegyekről, melyeknek mély üregei nemes érceket rejtenek; a kies mély völgyekről, melyeknek ölében a legkülönfélébb növények tenyésznek; a rengeteg erdőkről, melyek között igen sokféle állatfaj tanyázik.

„Irruptio Thököliana" forrásai. Az „Irruptio Thökölíana" adatait részint személyes tapasztalásból — a beütők legkegyetlenebbül épen az ő templomát dulják, rabolják s Thököly maga is menekülésében az ő parochiáján száll meg[5] — részint hallomásból, mint szem- és fültanú irja meg.

Egyházi iratainak forrásai. Egyházi iratait régi könyvekből vette át, vagy pedig mint a megye (= egyházközség) közgyűlésének jogérvényes határozatait örökíti meg.

[1] Sic. 33. l.

[2] Sic. 34. l.

[3] Sic. 19. l.

[4] Jakab Elek: Apátságok, apácakolostorok Erdélyben. Magyar Történelmi tár XIII. (2 évfoly.) Pest. 1868. 3 l. Csomor Lajos: A kolozsmonostori bencésapátság története és birtokai, Kolozsvárt, 1912. c. munkájában nem szól a fiókapátságokról. Az alapítási évet 1060—62 évre teszi. 12. l.

[5] D. H. II. 73. l.

Mindenképen áll tehát reá a hitelesség és a történeti kritika mindkét tétele: tudhatta, amit le akart irni és ugy akarta előadni a tényeket, amint tudta.[1] Őmaga esküvel is hivatkozik erre: „Teszek én bizonyságot fide mea mediante ez kezem irása által, hogy a megye könyvébe valamit irtam tulajdon magam keze irásával ut supra et infra, azt a régi bevött megtartatott ususokból ez régi Megye könyveinek irásaiból vettem és irtam igazsággal melyre engem a telyes Megye Megyeszékiben kért volt és autoralt: mellyet pecsétemmel is megerősítettem pro futura cautela.“[2]

Lakatos tehát hűséges és megbizható iró, de még sem nevezhetjük a mai értelemben vett pragmatikus történetirónak, mert nem vezeti tollát magasabb cél, a politika szálait nem törekszik szétszedegetni, analizálni. A felszinen mozog: előad, elbeszél de nem okoskodik. Elhisszük, mint Salamon mondja, hogy jó forrásból hűen vannak meritve az adatok, de ha minden ugy van és ugy történt is, nem látjuk át, mi a tanulság belőle,[3] Siculiája megirásában tolla hol ide, hol oda siklik. Nem tud uralkodni tárgyán s a célt minduntalan szem elől téveszti. Az egység rovására irjuk, hogy pap létére egyháza történetét s küzdelmeit irja le nagy szeretettel s igy eshetett meg, hogy nép- és földrajzi művében is tetemesen bő helyet foglalnak el egyházi vonatkozások. Nem tudja tehát anyagát arányosan elrendezni.

De azt nem tagadjuk, hogy irataiból megismerjük a Székelyföldet s helyes és igaz képet nyerünk a „kurucz király“ utolsó, meghiusult kisérletéről, melyet Lakatosnál terjedelmesebben csak egy névtelen brassói szász kortársa jegyzett fel.[4] Ha kutató s vizsgálódó szemekkel olvassuk a megsárgult lapokat, melyeket szép tiszta, olvasható betükkel teleirt, kicsinyben előttünk áll az akkori nyomoruságos, politikai és társa-

[1] Dr. Erdélyi László: Szerémi György és emlékirata. Bpest. 1902. 18. l.

[2] D. H. II. 2. l.

[3] Salamon Ferenc. A történelmi vizsgálatról.

[4] Közli Kemény József gr: Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Kolozsvár 1879. II. 234—279. ll. „Des grafen Thököli Einfall in Burzenland.“ V. ö. Cserei Mihály: Historia (1661—1171.)

dalmi sülyedtségében, ziláltságában Erdély, illetve a Székelyföld képe, melynek természeti kincsekben gazdag földjét, ősi kiváltságaihoz szivósan ragaszkodó származására büszke, de most koldus szegény nép lakja, mely mégis „leborul Isten szent oltára előtt s kérő áldozatul odanyujtja szivét, lelkét."

Lakatos jelleme. Ha igaz a tétel, hogy a szem a lélek tükre, azt sem lehet tagadni, hogy az irott művek meg a lélek és ész szavait dicsérő vagy vádló igaz tények, melyek beszélnek és bizonyitanak. Elbeszélik és bizonyitják, hogy milyen volt a forrás, melyből előtörtek, milyen volt vallása, hite, meggyőződése tudása, hazaszeretete, jelleme irójuknak?

Vallásossága. Az emberi szivnek a vallás és hazaszeretet két leggyökeresebb árama, véli az angol Chamberlain. Lakatost irataiból mindkét szempontból előnyösen ismerjük meg. Katholikus pap, ki rajong hite s egyháza érdekeiért. Acél meggyőződése van, mely tettekre sarkalja. Nem elégszik meg a puszta szóval, mely sokszor bármilyen szépen csendül, hatás és eredmény nélkül száll tova. Egyházát, mely a dicső multnak csak árnyéka már, emelni, felpezsdíteni akarja. Vallásos lelkületének szép bizonysága, hogy mint mondja, „világi életének romlandóságáról és a jövendő örök életnek boldogságáról, melyre kell szállanunk, gyakorta gondolkodván és hogy elmulik a világ ábrázatja, vigyázván mindenekfelett az Isten legnagyobb dicsőségére"[1] udvarhelyi fekvőségeit (5 drb.) a házakkal és más melléképületekkel együtt 1705. okt. 25-én kelt adománylevelével a Szent-Ferencrendnek adományozta. Ezen a terjedelmes belsőségen épült aztán, a jelenleg is fennálló díszes templom és kolostor.[2] Írónknak tehát minden szava, minden tette bizonyság mély vallásosságára. Azoknak az orthodox álláspontját védi, kiket szt. Ignác állított bele a római egyház nagy megpróbáltatásának századába, hogy megvédjék, ami még megvédhető s visszavegyék, ami elveszett vala. Nem hiába udvarhelyi, melynek keletén megtört az „új hit"-nek ereje s nem hiába csíki pap, hová már

[1] Adománylevél. Erd. Kápt. levéltár 921 sz.

[2] Orbán Balázs: A székelyföld leírása. I—VI. Bpest 1868. I. 89. l.

el sem ért, be sem juthatott. Minden cselekedetét átlengi a vallásos meggyőződés ihlete. Néha túlzásba is esik. Az 1690. év szerencsétlenségeit annak tulajdonítja, hogy a nép hidegen ünnepelte az előző év keresztjáró napjait.[1] Vallásos szempontok teszik elfogulttá Thökölyvel szemben, kit rettenetes országrontónak és pusztítónak nevez,[2] mivel a „hatalmas török császár szárnya alatt áll“ s „Istentől elfordult, pogánynál gonoszabb nemzetséggel, törökkel, tatárral, havasalföldi néppel“ tört Erdélyre[3] Siculiáját a szentirásból vett idézetekkel kezdi[4] és fejezi be.[5] Keserűséggel emlékezik arra az időre, mely az egységes nemzetet az új hit által felekezetekre szaggatta.[6]

Hazafisága. Vallásos meggyőződése után az első helyet szivében hazája és faja iránti szeretete foglalja el. „Provehimur non proemio, sed patrio amore“ — neki is jeligéje. Büszkeséggel mondja, hogy alig van föld, mely Székelyföldet utólérni tudná gazdagságban és szépségben.[7] A székelyek a világverő Attila egyenes utódai.[8] Az irással kivánja, hogy minden nép szolgáljon nekik s dicsőítse őket. Dicsőíti erényeiket, nép- és jogszokásaikat, melyek a rómaiakéhoz hasonlítanak. Büszke fajának kiválóságaira, erényeire, minden jóra és nemesre való hajlamára és tehetségeire, de hibáit sem hallgatja el. „Ami jó van bennük meg kell őrizni, ami pedig hiba, meg kell javítani s jóra fordítani, hogy nagyobb és nagyobb legyen a nemzet teljessége s folyton növekedjék dicső híre“[9]

[1] D. H. II. 51. l. „Dies Rogationum, quos frigide celebrabat populus in annis 1689 et 1690.“

[2] Ő lehetett vezére azoknak is, kik Thökölynek zernyesti diadala után sem akarták letenni a hűségesküt s a népet is erre biztatták, mint a brassói Névtelen írja i. m. 249. l. A Névtelen Thökölyt vallásosnak, kegyesnek nevezi, ki az Úr Jézus nevében jött Erdély visszafoglalására. Tudnunk kell, hogy a fejedelem lutheránus volt s ezért pártolták a szászok.

[3] U. o.

[4] Is. 39, V. 3; Ps. 77, V. 54.

[5] Prov. 16, V. 1; Ps. 71, V. 11, 17.

[6] Sic. 22—30. ll.

[7] Sic. 52. l.

[8] Sic. 2. l.

[9] Sic. 52. l.

Lakatos szellemének és jellemének e szembeszökő kiválóságait mellőznünk nem lehet. Nem is mi vettük észre ezeket először. Már kortársai sejdítették, hogy róla is igaz lesz a pogány költő ismeretes szava: „Non omnis moriar".[1] A szobrász és festő szobraikban, képeikben egyuttal maguknak is emléket állítanak; a költők és gondolkodó elmék hosszú századok multán is élnek az emberek között s szólnak hozzájuk műveikből; a jó munkás és jelentős emberekről mások hagynak dicsérő ítéleteket az utókor számára. Lakatos nem alkotott nagy és hires műveket, de korában jó munkás és jelentős férfiu volt s kora irodalmi és tudományos magaslatán állott. Kor- és kartársainak legnagyobb részét felül is multa ismeretekben s szorgalomban. Volt érzéke, hogy a jövő számára dolgozzék s szerencsés, hogy ezt nemcsak műveiből kell következtetnünk, hanem kortársainak ítéletéből is. Bzenszky Rudolf jezsuita atya, ki a XVII. század végén Brassóban volt tábori lelkész, így nyilatkozik Lakatosról: „1696. jun. havában véletlenül abba a szerencsés helyzetbe jutottam, hogy bizalmasan beszélgethettem Lakatos István csíki székely plebánossal, aki ugy az egyházi, mint a világi tudományban kiváit (perillustris erat) és akinek történeti munkáit olvasva, találtam az Erdély termékenységére és gazdagságára vonatkozó méltó adatokat, nem is haboztam, hogy ezeket prolegomenáimban az ő neve alatt fölvegyem."[2] Csakugyan Bzenszky nem elégedett meg a dicsérettel és elismeréssel, mely az irónkkal való „familiaritas historica" után lelkében önként feltámadt, hanem méltónak itélte, hogy műveiből, melyek már készen voltak, részint egész fejezeteket átvegyen, részint pedig forrás gyanánt használja. S összehasonlítva a két iró munkáját, két dolog tűnik szemünkbe. Az első, amire Bzenszky

[1] Hor. Carm. III. 18.

[2] Bzenszky Rudolf S. I. Dissertatio hist. de Dacia Mediterranea Brassó 1669-ben készült értékes műve 216 számozatlan magyar lap, 7 könyvből áll. Kézíratban megvan a gyulafehérvári Battyáni-könyvtárban No. XI. 123. — Pár hónappal ezelőtt az I. könyvet latin eredetiből lefordította és jegyzetezte dr. Banner János: Erdély leírása a XVII. századból. Jászberény, 1913.

maga utal,[1] hogy a Siculia IX. fejezetét szóról-szóra átvette s ezenkivül is több helyen használja Lakatos adatait. Hogy többet ne említsünk az oláhokról való véleményt és a dákok nyelvéről valót, mely Ovidiusnak pontusi levele szerint a görög nyelv keverve géta szavakkal.[2] Azután azt is megtudjuk Brenszkytől, hogy Lakatosnak a Siculián kivül más történeti munkái is voltak, melyeknek száma és sorsa legalább ezideig még ismeretlen. Valószinü, hogy a Székelyföldön kivül leirta ő Erdélyt is (tehát irhatott egy Transsylvaniát), mert Bzenszky az ő neve alatt oly adatokat idéz, melyeket meglevő munkáiban hiában keresünk, pl. szt. László kaviccsá vált pénzéről, a tordai hasadékról, sóbányákról stb.[3]

Azonban ne gondoljuk, hogy Lakatosnak irodalmi hatása csak erre az egy iróra terjedt, ki őt talán épen serény munkája közben iróasztala mellett lepte meg. A későbbi kor is érdeklődött munkái és élete iránt. Benkő,[4] Horányi[5] dicséretekkel említik, hogy Lakatos a Siculiát „fényesen = luculenter“ megirta. Szilágyi Sándor,[6] Sebestyén Gyula[7] és Szádeczky Lajos[8] több munkában utalnak rá, birálják adatait és elismerik, hogy érdekesek és értékesek s megérdemlik, hogy velük foglalkozzunk és bővebben megismerkedjünk.

---

[1] Bzenszky i. m. I. k. III. proleg. Sic. 52—55. ll.
[2] U. o. I. IV. és V. proleg. Sic. 13. l.
[3] U. o. Banner i. m. 13. l.
[4] Benkő i. m. II. 355—56. l.
[5] Horányi i. m. II. 452. l.
[6] Budapesti szemle, szerk. Cseńgery Antal 1889. V. 38; VII. 237. l.
[7] Dr. Sebestyén Gy. i. munkáiban.
[8] Szádeczky L.: Sz. O. VI. és VII. k. Thököly erdélyi fejedelemsége. Budapest 1898.

II. FEJEZET.

Székelyföld és népe.

A föld. A föld minden történetnek és kulturának alapja. A népek és nemzetek előhaladásának, gazdagságának, szellemi és anyagi fejlődésnek legelső föltétele, hordozója és szabályozója. A szerencsésen tagozott földterületek népei minden időben kitüntek a szellemi és anyagi kultura fölépítésében, a népi intézmények és szabadságeszmék megszerzésében és kifejlesztésében. Messze korokra vissza és előreható dicső története van pl. Homeros népének és Rómának, melyek földrajzi tagozódásukban kellemes változatosságot mutatnak föl. E tapasztalatokat igazolja a Székelyföld és annak története is. A székelyektől lakott országrész magába foglalja a Maros, Olt és a két Kükülő felső folyásai mellett fekvő folyamvölgyeket, melyek a Keleti Kárpátok nyugati nyulványai s a Hargita s a Baróti és Görgényi hegyek között terülnek el. A székelyföldhöz tartozott még az Aranyos menti szép síkság is. Egy tekintet Lakatos térképére meggyőz arról, hogy a sziklás, meredek hegyek és sűrű erdőségekkel benőtt völgyek számtalan változatai alkalmassá tették e földet, hogy rajta kicsiny nép is megtalálja az élet és haladás föltételeit. S csakugyan már Herodotos, a történetirás atyja említi az agathyrseket, kik e területen laktak; a Maros mentén terült el országuk; nagyon gazdagok és elpuhultak voltak, mert sok volt az aranyuk (ismerték az arany karika pénzt).[1] Azután kelták, dákok, rómaiak, géták, gepidák, hunnok és avarok[2] egymást rendre fölváltva a népek országútjává s egyben temetőjévé tették Erdélyt. Dácia s főként Erdély volt a kapu,

[1] Marcali H.: Magyarország története. Bpest 1911. I. 1—2 l.
[2] Sic. 3—4 l.

melyen a népvándorlás folyama alatt majd minden keletről jövő nép átvonult.[1] Székely Sándor így énekel róla:

„Ámde van egy földrész hegyek és szirtekkel övedzve,
Erdőkkel sűrű, jó folyamok öntözik a tájt
Térjén életadó gabonák főhajtva lebegnek.
Erdei sok vaddal bővek. — Napköltére innet —
Titkos hely, csendes telepedni öregnek erőtlen
Gyermekek anyjainak legjobb alkalmatos ország".[2]

Lakatos tüzetesen leirja ezt a nagy multú földet. Hosszúsága keletről nyugatra 20 német mérföld, szélessége pedig északról délre 10 német mérföld.[3] ($45^1/_2{}^0$—47^0 ész. szél. $22^1/_2{}^0$—$26^1/_2{}^0$ kel. hossz.) Hét megyére oszlik, melyeket a székelyek „székeknek-"nek hivnak, mivelhogy ott öröklakást vettek maguknak: „eo, quod perpetuam ibi sedem et habitationem sibi finxerint."[4] Ez a hét törzsökös szék: Udvarhely, Sepsi, Kézdi, Orbai, Csik Maros és Aranyos[5] földrajzi viszonyok és alakulatok miatt határolódott el. Később azonban hat fiuszék is létesült.[6] Udvarhelyhez tartozott Keresztúr és Bardoc, vagy népiesen Vargyas vidéke, Csíkhoz Gyergyó és Kászon, Sepsihez Miklósvár fiuszék vagy Erdővidéke.[7] Nem említi Szeredaszéket, mely Marosszéknek volt fiúszéke (Nyárádszereda).[8] A székeket egymástól hatalmas hegyek és hegyláncolatok választották el. A keleti Kárpátok előretörő nyúlványai Csikszékben: Szellő, Saj, Aklos, Hargita, Kelemen, Tarkő, Mitács;[9] Háromszékben: Nemere, Ojtoz, Osdola, Bodza, Baroc;[10] Marosszékbe nyúlik a regényes Görgény, Sepsit pedig a Baróti hegyek koszorúzzák.[11] Ezek az

[1] Szilágyi S. i. m. I. 7. l.
[2] „A székelyek Erdélyben" II. ének.
[3] Sic. 12. l. Kozma F.: A Székelyföld. Budapest. 1879. 6. l. 206 osztrák □ mértföld.
[4] Sic. 3—4. l.
[5] Sz O. II. 81 99. l.
[6] U. o.
[7] Sic. 9. l.
[8] Benkő i. m. 400. l.
[9] Sic. 11. l.
[10] U. o.
[11] U. o.

égbenyuló bércóriások azonban nem teszik a Székelyföldet kopárrá, mert a hegyek oldalaiból áldott, kristálytiszta források törnek elő s patakokká, folyókká bővülve, mint megannyi természetes öntöző csatorna megtermékenyítik a völgyek ölét s a réteket és mezőket. A csíki havasokban egy vizválasztó két oldalán ered az erdélyi részek két legnagyobb folyója, a Maros és az Olt.[1] A Maros a gyergyói hegymezőn észak felé folyik s megkerülvén a görgényi magaslatokat, kilép a havasok zord világából, majd pedig délnyugati irányban az erdélyi medence közepén siklik tovább. Az Olt a Hargita lábánál a csiki keskeny völgyön keresztül délfelé halad s a bodoki és baróti hegysor között a Szépmezőn merész fordulattal áthajolván a Barcaságra a baróti havasok nyugati oldalán hagyja el Székelyföldet.[2] Az Olt mellékfolyói a háromszéki síkságon végig folyó Feketeügy és Homoród, mely az udvarhelyszéki Hargitából ered. A Marosba szakadnak a nagy és kis Küküllő, a Nyárád és az Aranyos.[3] Megemlékezik a regényes Szent Anna tóról, mely a tusnádi hegyek fölött, hegyektől körülvéve terül el, annyira, hogy fenekét sem lehet elérni.[4] (A lakósok tengerszemnek hivják.) Székely földön kevés síkmező van, de a háromszéki és gyergyói síkság számot tesznek s a folyók völgyeiben termékeny lapályok huzódnak végig. Különösen kiemeli a Labor völgyét.[5]

Állattenyésztés. A székelyek földje akkor is az állattenyésztésnek volt hazája. A havasok kövér legelőin szarvasmarha csordák, a lapályosabb helyeken erős hegyi lovak és juhnyájak legeltek, „melyekben a székelyek bővelkednek".[6] A

[1] Sic. 11. l.

[2] Erőss József: A székelyek története. Kézdivásárhely 1913. 7. l.

[3] Sic. 11. l.

[4] Sic. 54. l.

[5] Sic. 12. l.

[6] Sic. 57. l. Bod Péter († 1790.) „Siculia Hunno Dacica" c. művében említi, hogy a székelyektől a király számára megbélyegzett (ökörsőtés) ökrök száma eleinte 60,000-re ment, később 10,000-re szállott alá. Ez az adat, minthogy minden negyedik ökör jutott a királynak (Szabó Károly szerint minden porta után egy ökör jár) — azt bizonyítja, hogy

székely népnek mindig kedves állata volt a juh, mely húst, tejet, turót, szóval táplálékot szolgáltatott, gyapjából pedig ruházatot készítettek.[1] Külön is említi a teheneket, bivalyokat, ökröket, kutyákat és sertéseket.[2] A marosszéki Bakóc hegység hires makktermő hely.[3]

Halászat. A folyókban és patakokban bőven van hal. Sok az erdőség, kevés a szántóföld. Míg az asszonynép otthon fon, sző, a férfi vadászik vagy kimegy a rohanó hegyi patakokba, hogy pisztrángot fogjon;[4] elmegy a bő vizű folyókhoz, hol bőviben van lazac, tőkehal, orsóhal, csuka, márna, bajuszos ponty, keszeg, bálna, (balaena), angolna, fekete és piros rák, viza, csík stb. A hómoródszentpáli tóban vizi diót (nuces aquaticae) szedtek, épígy Gernyeszegen, Fogarason és Besztercén is, mit a nemesség csemege gyanánt fogyasztott.[5]

Vadászat. Előszámlálja Lakatos a vadakat: medvét, hiúzt, nyusztot, farkast, rókát, nyúlat, vaddisznót, sündisznót, hölgymenyétet, pelét, hódot stb. Két helyen is említi a bölényt, „Uri seu Tauri sylvestres“ néven, mely a gyergyói Kelemen havasokban tenyész.[6]

A madarak közül előfordulnak: a sas, kánya, karvaly, sólyom, vércse, fogoly, fácán, császármadár, seregély, veréb, fecske, barázdabillegető, fürj, fülemile, gödény, gólya, süketfajd, ölyv, harkály, kecskefejő. A házak körül kertek, gyümölcsösek terültek el. Ott találjuk az alma-, körte-, szilva-, cseresznye- és diófákat. Az erdőben nőtt a veresfenyő, som, bükk, babér, kőris, hárs, nyár, cser, éger, fűz és masztiksz-

a székelyföldi ökörállomány a gazdasági élet virágzása korában 240,000-re ment, aminek hozzávetőleg félmilliónál nagyobb marhaállomány felelt meg. i. m. 56. l.

[1] Sic. 57. l.

[2] Sic. 55. l.

[3] U. o.

[4] Sic. 53. l.

[5] Dr. Banner i. m. 14. l.

[6] Sic. 53. l. I. Caesar idejében még Galliában is tanyáztak bölények s ő is „uri“ néven említi őket: tertium est genus eorum, qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine infra elephantos, specie et colore figura tauri. Com. de bello Gall. VI. 28. l.

Lakatos térképe Székelyföldről.

fa.[1] A növények közül ismeretes volt a gyömbér, dánciagyökér, angyalfű, nadragulya, szemfű, ánis, kutyatej, fructus sylvestris vulgo kokojza, havasi meggy, leánykafű, málna, melyet mannának hívnak.[2] A virágok közül említi a liliomot, nárciszt, buzavirágot, gyöngyvirágot stb.[3] Még a gombákról sem feledkezik meg s felhozza a kucsma- és szarvasgombát stb[4].

Bányászat. A Hargitában, Lemhényben, Esztelneken arany és ezüst-tömböket[5], vasat bányásztak. Vasbányák voltak még Tapolcán, (ma: Maroshéviz) Madarason, azonkivül Bardoc-székben Hermán falunál.[6] Sóbányákat találunk Homoródszentpálon, Parajdon, Sófalván, ahol sok kréta is van[7]. Üveggyár volt Miklósváron.[8] Meszet termeltek Karácsonyfalván, Szenttamáson, Tusnádon, Szépvizen, Szentmihályon, Szárhegyen.[9] Megemlíti az Udvarhelyszéki almási cseppkőbarlangot, melyben a csepegő viz kővé merevedik és keresztül-kasul mintegy szobákat alkot.[10] Székelyföld hegyeiben sok drágakő is van: az Aklos hegyben (Csík) sclophirt, gránitot találtak, Alcsík hegyeiben a Mitács tusnádi lábánál és a Szent Anna-tó lábánál hatalmas kőrétegek huzódnak végig, melyek, minthogy igen kemények, épitésre és faragásra használtatnak[11]. Kézdiszentlélek, Lemhény és Hermán táján piros színű (rufi

[1] Sic. 52. l.
[2] Sic. 53. l.
[3] Sic. 52. l.
[4] U. o.
[5] Sz. O. VI. 396. l. 1685. nov. 1. Gyulafehérvárt kelt reversálist közöl, melyben a gyergyói havasokban és a moldvai határon nyitandó arany, ezüst, ón, kéneső bányákról van szó.
[6] Sic. 54. l. Sz. O. VI. 391. l. közli Endes Miklósnak a csiki vashámorokra vonatkozó reversalisát, 1684. márc. 22. 397. l. a fejedelemasszony rendeletét Geréb Jánoshoz, a vasbányák inspektorához, hogy Görgénybe vasat küldjön. 1685. dec. 19.
[7] Sic. 54. l.
[8] Sic. 55. l.
[9] Sic. 56. l.
[10] Sic. 54. l. A „csiudáló keünek" s az almási hires barlangnak gyönyörű leírását találjuk. Orbán Balázs i m. I. 89—95. l.
[11] Sic. 54. l.

coloris) kőbányákat említ, melyeknek anyagát szintén építésre, faragásra, szobrászatra használták[1].

Bővelkedik ez a bérces haza mindenben, mit a természet és a jó Isten titkos áldó munkája az ember hasznára és kényelmére megteremtett. Valóságos kincses bánya, mely a lét vagy nemlét kérdésének abban a kritikus idejében, amilyen a XVII. század második fele volt a székelységre nézve, magához fogja, kebelén tartja és táplálja lakósait, sőt azoknak kényelméről is gondoskodik.

Fürdők. Számos fürdőhelyet említ Lakatos, hol külső és belső betegségekre, fekélyekre, hideglelésre keresnek gyógyulást. Ilyenek vannak Csíkszékben: Szentkirályon, Szentimrén, Tusnádon, Csiksomlyón a barátok kolostora mellett, Verebesen, Szentmártonon. Udvarhelyszékben: Homoródon, Székelyudvarhelyen a sósfürdő. Tusnádon és a régi Bálványosvár mellett a torjai barlangból oly erővel tör elő a kén, hogy a felette elrepülő madár beleszédül.[2]

Városok. A székelység zöme konservativ, maradi, hű maradt atyáihoz s mint azok, az ősfoglalkozást űzi. Ezért nem is fejlődhetett ki közöttük eleven városi élet. Ugyanaz a természete a székelynek is, mint amit Bonfini, Mátyás király hires történetirója a magyarokról feljegyzett, hogy nem szeretik az ipart, nem törődnek a tudományokkal és a kereskedelemmel.[3] Irónk is mondja, hogy a székelyek között kevés az iparos és kereskedő.[4] Ezek nélkül pedig hatalmas városfejlődés el sem képzelhető. Nehány város van ugyan, de azoknak is csekély a lakóssága. Legnevezetesbb Marosvásárhely, de ez Lakatos szerint nem ősi székely település, hanem már a dákok és rómaiak főhelye. Itt szolgáltatták be őseink az önkényt vállalt

[1] U. o.

[2] Sic 54—55. l.

[3] „Rerum Ung. Decades". 575. IV. 2. id. Vid V. Jeromos: Szerémi Gy. művelődéstörténeti adatai. Budapest. 1910. 119. l.

[4] Sic. 18. l. Az 1670-ben Moldvából a tatárok elől beköltözött örmények, kik Gyergyószentmiklós, Szépviz, Görgény, Petele, Felfalu és Remete falvakban telepedtek le, mozditották elő a kereskedelmet. Különben a székelységhez igyekeztek simulni s ezért nagy becsületben is állottak. Sic. 50—1. l.

ököradót. (Signatura boum.) Székely (Maros) Vásárhely után nagyságra és tekintélyre mindjárt Székelyudvarhely következett. Irónk megemlíti a piacos vagy vásáros városok között (oppida Forensia), majd egy egész fejezetet szentel kedves szülővárosának. (36—58. l.) Ismerteti fekvését (2 mf. a Hargitától), név szerint előszámlálja utcáit, szól lakósairól, kik kevés kivétellel mind székelyek, de a beszivárgott nemzetiségek is magyarul beszélnek s mindinkább be kezdenek olvadni a székely-magyar lakósságba.[1] A város lakóinak nagyobb része iparos, mesterember, a kisebb rész földmüves és kereskedő. Megkülönbözteti a „nobileseket" a „civesektől." Leirása szószerint igy hangzik: „Oppidani opifices sunt ut plurimum, pauciores agricolae. alii enereatores; et hi omnes in duplici differentia notantur, *alii enim Nobilitari*, sen *Primipilari dignitate gaudent*, qui armis inserviunt regno ut caeteri Siculi. Nobiles sub vexillo et fundum et domos habentes militares; *alii cives sunt*, qui aliqua onera arci coguntur supportare, interim *tamen Regalistae sunt* et tenentur in Congregationibus regni in ordine suo comparere." Megtudjuk e szavakból, hogy Székelyföldön is két elem alkotja a várost: 1. az ősi benszülött nép, mely kiváltságokat és előjogokat élvez s csak a vár fentartásához, megvédéséhez tartozik hozzájárulni (civis); 2. a régebbi vagy éppen ujolag beköltözött nemes (nobibis primipilus), ki mint vidéki társai, katonáskodik, szükségesetén zászló alá áll, lóra ül a haza védelmére, a széki s nem a városi bíróság elé tartozik. A két elemnek tehát mások a jogviszonyai és más a kötelessége is. A nobilesek közigazgatásilag a székelyszék alá tartoztak s annak terheit hordozták, ami nem éppen könnyű teher vala. Szükség esetén zászló alá kellett állniok s hadba szállniok.

A civisek ezzel szemben sok kiváltságot élveztek. Nem katonáskodtak, csak a vár fentartására szolgáló valami kis teherrel voltak megróva, esetleg az ispán felhívására fegyvert is fogtak, de csak akkor, ha ellenség törne az országra[2]. Ki voltak véve a széki biráskodás alól és ügyeik-

[1] Sic. 39. l.

[2] Sz. O. III. 140. l.

ben külön városi bíróság ítélkezett.[1] Innen az ispánhoz és a királyi kuriához appellálhattak. Ez a jogi, közigazgatási és katonai megkülönböztetés sok ellentétet és surlódó pontot vetett fel. Ily esetben aztán a szék és a város között, vagy a szék alá tartozó nemesek és a városi bíróság között, a nemzetgyűlés ítélkezett.[2] Azonkivül a városoknak különös kiváltsága volt a heti és évi vásártartás.[3] Ezért különböztet meg Lakatos is oppida forensia, regalistica és privilegiata-kat. Vásáros vásárok voltak: Székelyvásárhely, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Barót, Sepsiszentgyörgy, Ilyefalva, Papóc, Zabola, Bereck, Székelykeresztúr, Etéd, Csikszereda, Gyergyószentmiklós, Makfalva, Szejány (Simén?) (Nyárád) Szereda, Kál.[4] Ezek közül királyi városok: Udvarhely, Kézdivásárhely, Bereck, Sepsiszentgyörgy, Csikszereda, Ilyefalva; kiváltságos városok (privilegiata): Zetelaka, Oláhfalu.[5]

Faluk, vásárok. Ezekben a városokban jött össze a körülfekvő székely falvak népe különösen vásárnapokon. Udvarhely város leirásánál megtudjuk, hogy kétféle vásár volt: heti (forum hebdomadale) és évi vásár (forum nundinarum), mely évenkint háromszor tartatott: Úrnapkor, X. szt. Ferenc ünnepén és nagyböjt közepén.[6] A vásárokon ott volt az egész környék lakossága, ide hozta terményeit, hogy jól értékesithesse. Naponkint is lehetett a város piacán csekélyebb dolgokat vásárolni, különösen ételneműeket és gyümölcsféléket. A székelységen kivül a vásárokon találjuk a nagy üzleti szellemmel megáldott szász atyafiakat is. A vásárok felügyelete s az árucikkek megvámolása a városi bíróság joga volt. A jövedelem részint a polgároké (a városé?) volt, részint a vár fentartására fordittatott.

[1] Sic. 37. l.

[2] Sz. O. IV. 200 l. VI. 141. l. aktái szerint az udvarhelyi Lakatosok — közöttük van irónk atyja is — és a város között ítélkezik 1639. jan. 17-én a segesvári országgyűléstől kiküldött bizottság.

[3] Sz. O. II. 2. l. 151. l. III. 142. l.

[4] Sic. 18. l.

[5] U. o.

[6] Sic. 40 l.

A székelyek kiváltságos helyzetének volt következménye, hogy köztük nem fejlődhetett ki a nagybirtok, a latifundium. A legtöbb székely kisbirtokosnak, csak épen annyija van, mit ő és háza, családja megművelhet. Sokszor csak akkora a földje, hogy az egészet be is kerítheti.[1] Minden ház közelében legtöbbször ott van a kert, melyben a háztartáshoz legszükségesebb vetemények és gyümölcsök megteremnek. Különösen Udvarhely kertjeit dicséri Lakatos, de bizonyára más városok sem maradtak e tekintetben hátra.[2]

A székelyek mindig hires építők voltak. Házát, butorát, gazdasági eszközeit mindenki megcsinálta. Fiu az apától tanulta a mesterséget. A természet és a környezet maga is erre utalta őket. A sűrű erdők eszköz- és épületfát, a magas hegyek elég követ kinálgattak. Házilag készültek a csinos tornácos lakok, a művészi faragványokkal ékesített galambbúgos kapuk, a kitulipántozott, kicifrázott jármok, szekerek, ládák, szekrények, padok stb. Faluhelyeken, melyek rendszerint völgyek ölében, erdők szélein vagy folyók mentén feküsznek, leggyakoribb a faház.[3] A városokban már gyakrabban találunk kőből vagy téglából épített házakat. A többség azonban itt is faházakban lakik.[4] Lakatosnak magának is Udvarhelyt kőháza volt s megemlékezik egy emeletes nemesi házról, de ez oly dezolált állapotban van, hogy alig lakhat valaki benne.[5] A templomok várszerű kerítéseikkel együtt kőből épültek[6] s ezek nyujtanak védelmet a lakósságnak hirtelen támadások ellen. Udvarhelyt három templom is volt. Az ősi szt. Miklós-templom ajtaja oly erős, hogy mikor a protestánsok bizva a fejedelem tekintélyében, erőszakhoz nyúlnak s el akarják foglalni, az ajtókat nem tudják betörni, hanem az ablakon kell behatolniok s úgy törik össze az oltárokat és szent képeket.

[1] Sic. 10. l.
[2] Sic. 37. l.
[3] Sic. 57. l.
[4] Sic. 39. l.
[5] U. o.
[6] Sic. 41. l.

Viselet. A székelynép saját készítette ruházatot hord.[1] Ez vidékenkint változó, de mindenütt izléses és csinos. Férfi és asszonynépé egyaránt gyapjúból, kenderből vagy lenből készül. Általában szeretik a testhez álló szűk ruhát, a csint és a feszességet. Ezért megy a székely legény ma is örömmel huszárnak. Lakatos munkájának érzékeny hibája és hiánya, hogy a népviselet és szokások leirásában nagyon szűkszavu.

Táplálék. A székelyek kedvelik a bő és jó táplálékot anélkül, hogy falánkok volnának. Főtáplálékuk a hús és kenyér, melyet rozsból vagy buzából sütnek.[2] Különösen lakomák alkalmával sokfélét szolgálnak fel. Szeretik a halakat és madarak húsát, kedves táplálékuk a gyümölcs: alma, körte, szilva, dió stb. Italúl sört és égetett pálinkát (bizonyára gyümölcspálinkát) használnak és ha van (!), bort is isznak.[3] Nagy ünnepséggel ülik meg a mennyegzőket, keresztelőket és a halottak torát.[4] Később azonban a sok háboruskodás és természeti csapás nagy nyomorba döntötte a székelységet. Egy 1730-ból származó s a bécsi udvarnak készített információ rikító szinekkel festi a nép életmódját, mely igen külömböző. Az oláh pl. sokat bőjtöl, nem eszik húst, kenyeret is ritkán, inkább csak málét s főzni sem igen tud. A magyar, székely és szász falvakban is gyakran csak száraz kenyéren élnek.[5]

Lakomák alkalmával semmi költséget sem kimélnek s elődeik szokásait szigorúan megtartják. Költői hajlandóságukat és készségüket bizonyítja a sok fenmaradt verses kö-

[1] Sic. 57. l.

[2] Sic. 57. l. A mészárosok a húst a templom előtti téren szokták vágni. Erre enged következtetni a rendelkezés: „A mészárosok a húst ökrön a szentegyházhoz ne vigyék, hanem vagy hátukon, vagy lovon. Mise alatt pedig húst ne vágjanak, ne áruljanak; kalmárok se árulhassanak, meddig az Urat felmutatják, hanem azután vághassanak húst s árulhassanak, avagy mise előtt.“ Const. I. f.

[3] A részegeskedés akkor is gyakori volt: „Ha pedig valaki égetett borral megrészegednék mise előtt, azt 1 fl. büntessék.“ Const. I. 8.

[4] Sic. 57. l.

[5] Sz. O. VI. 359. l.

szöntő, alkalmi vers, ballada és a számtalan bájos népdal,[1] melyekről azonban írónk meg sem emlékezik.

Tánc. A táncot és a népi játékokat nagyon szerethették, úgyhogy egyházi törvénnyel kell eltiltani bizonyos időben a táncot és a „pogány" játékokat. „Eleitől fogva régi időben is mindenkor tilalma volt az sátoros ünnepeken való táncolásnak, *királyné asszony ültetésnek*, *mely pogányoktól maradott szokás ezután is tilalmas* . . . szt. János estin való virrasztáson való táncolás semmiképen meg nem engedtetik épen éjfélig, annál inkább hajnalig vagy virradtig, hanem késő vacsora ideig, mikor ember le szokott nyugodni ágyába, az is tisztességesen".[2]

Ez a nép, mely hegyes-völgyes kis országában régi kulturák ősi talaján született, örökölt szent tradiciókban nevelkedett, keze munkájával munkálta földjét s tartotta fönn magát: jó szokásaival, tisztult erkölcsi felfogásával hivatva volt arra, hogy a történeti fejlődés folytonosságát tovább vigye. De ezt a nagy történeti hivatást csak akkor töltheti be, ha nem hiányoznak a fejlődés folytonosságának külső és belső kellékei: a szükséges anyagi és szellemi föltételek.

---

[1] Kriza János, Vadrózsák, Kolozsvárt, 1863.

[2] Const. I. f.

III. FEJEZET.

Politikai állapot és Thököly beütése.

Az erdélyi fejedelemség politikai jelentősége. „Erdély, mióta Magyarország megalakúlt, mindig különleges állást foglalt el az állam keretében. Földrajzi helyzete, kikerekített természeti egyedisége úgy kívánta."[1] De történelmi hivatása akkor kezdődött, mikor Buda elfoglalása után Fráter György megvetette az önálló fejedelemség alapját. Az egyszerű barátból lett biboros lángesze, genialitása jelölte meg a későbbi hatalmas fejedelmeknek is az útat, melyen haladniok kell, ha megakarják tartani Erdélyt a magyar politikai, lelkiismereti szabadság és függetlenség erős várának. Ez a politika eszközlé, hogy a kicsiny Erdély évtizedeken át döntő súllyal vetette karját és kardját az európai egyensúly serpenyőjébe. Volt idő, mikor békét diktált és tartatott meg. Sokszor szabott feltételeket, melyeknek érvényesítésére volt ereje, bátorsága és okossága is.

A politika azonban ez esetben sem hazudtolá meg magát. Szeszélyes, gyors fordulatokkal emelte Erdélyt a gazdasági és kulturális fejlődés magaslatára, de máról holnapra le is taszította onnan. Már a XVII. sz. második felében nyomorultan állott a fejedelemség sorsa. Amit az erősek és nagyok építettek, azt a gyengék és kicsinyek nem tudták épen fentartani. A bécsi udvar és a török porta örlő, zúzó malomkerekei közé került fejedelemség nem tudta hatalmi állását hosszabb ideig sértetlenül megőrizni. A bécsi udvarra támaszkodó Kemény János helyett a porta vezére, Ali pasa 1661. szept. 16.-án a Libáncs mezején (Marosvásárhely mellett) a szelid, becsületes, de erélytelen és gyenge Apafi Mihályt tette erdélyi

[1] Dr. Szádeczky Lajos: Erdély történeti hivatása. Kolozsvár, 1907. 4. l.

fejedelemmé. Ezzel az erdélyi fejedelemség alig lett árnyéka a réginek. Az urak kegyetlen viszályokba merülve folyton pártoskodnak, egymást szidják, gyanusítják. Egyrészt a török patronátus elviselhetetlen évi adók és drága ajándékok óriási súlyával nehezedik az országra, másrészt Ausztria felől a függetlenség elvesztésének Damokles-kardja lebeg Erdély feje felett. Ez a kinos és kétséges helyzet az országot, nem régen a szabadságnak „kősziklán álló szigetét“ [1] koldusbotra juttatja. 1684. végén már teljes igazsággal üzenték a rendek a nagymennyiségü gabonát követelő portának: „nem tehetik, mert a hadak által zaklatott nép éhséggel küzd s a farügyet korpával keveri.“[2] Ez az üzenet nemcsak igazat mondott, hanem egyúttal jelezte Erdély, illetve Teleki Mihálynak, Apafi mindenható miniszterének politikai elfordulását a portától. A félhold Bécs falai alatt már 1683. szept. 12.-én porba hullott s azóta mind hátrább szorult. Ausztria pedig győzedelmesen nyomult előre nemcsak a török ellenében, hanem a magyar felkelők ellenében is, kiknek vezére Thököly Imre 1682. jun. 15.-óta Zrinyi Ilona férje — volt.[3]

A lehanyatló félhold s a felemelkedő sas szabtak irányt Erdély további politikájának, mely így kétségbe esett és a legnagyobb dilemma előtt állott. A két nagyhatalom erőviszonyainak alakulásától függött Erdély sorsa, élete és léte is. A főcél, a független fejedelemség biztosítása, legalább azon szűk keretek között, melyekben az utóbbi években élt, alig volt tovább fentartható! A következő pár év története az erdélyi államférfiaknak e törekvés iránti küzdelmét tárja elénk. Thököly, kit a török gyanus hadmozdulataiért és késedelmezésért (1685 okt. 4.) foglyul ejtett,[4] később azonban a franciák

[1] Szádeczky i. m. 14. l.

[2] Szilágyi S.: i. m. 350. l.

[3] Dr. Márki Sándor: II. Rákóczy Ferenc. Bpest, 1907. 63. l.

[4] Érdekesen jellemzi Thököly e korbeli működését mostoha fia II. Rákóczy F.: „Histoire des Revolutions de Hongrie“ I. 194. l.: „Amióta álarcát Thököly eldobta, a népszerüség is elszállott nevétől. Magyarországban azóta csak olyan főnöknek tekintették, akinek pártja nemcsak a király ellen fogott fegyvert, hanem az országnak a soproni országgyűlésen (1681) törvényesen helyreállított kormánya ellen is. A törökkel

közbenjárására szabadon bocsátott, a török véduraság szószólója volt s azt hitte, hogy ezáltal az ország függetlenségét a bécsi beolvasztási törekvésekkel szemben megvédheti. Teleki inkább szerette volna az országot a bécsi udvar védurasága alá helyezni, de minél kedvezőbb feltételek alatt. A sok keserves küzködés, a fejedelem gyöngesége s a harctéri események alakulása (Buda visszafoglalása 1686. szept. 2.) végre is megtermette a maga gyümölcsét: 1687, jun. 21.-én Sárosi János a zimonyi mezőn adta át Erdély utolsó adóját a török szultánnak[1] s még ugyanazon év folyamán az osztrák hadak végleg megszállották Erdélyt.[2] A balázsfalvi szerződéssel (1687. okt. 27),[3] mely többek között azt is Apafi kötelességévé teszi, hogy évi 700,000 forint adót s a megszálló hadaknak ingyen élelmet biztositson, ha formailag nem is, de tényleg megásta Erdély függetlenségének sirját. Ez az esztendő különben is bő áldást hozott a dinasztiának: keleten a török meg volt alázva, nyugaton a nagy háború még nem tört ki XIV. Lajossal, Magyarországon a soproni országgyűlés elfogadja a Habsburgház fiági örökösödését és eltörli az Aranybulla záradékát; s Bethlen Miklós szerint „a haldokló Erdély" csakugyan „a felséges Leopold császár lábainál" feküdt. Ezután Erdéllyel úgy bántak, mint meghódított területtel. Négy katonai kerületre osztották, melyeknek élén egy-egy császári tábornok állott. A katonaság lett az úr a Székelyföldön is. Ez a katonaság pedig durva, zsaroló és kegyetlen volt. A katonaság féktelenkedése és kapzsisága volt ezentúl a kereszt, mely állandó teherrel nehezedett a lakósság vállaira. A török-tatár dúlás nem volt ily borzasztó a szegény székelységre. Az, mint a

való szövetsége nemcsak Európában, hanem a hazafiak előtt is gyűlöltté tette. Arról vádolták, hogy határtalan nagyravágyásának kész mindent feláldozni s felelőssé tették mindazon nyomorúságért, mit a török háború fog hozni a hazára".

[1] Szilágyi S. i. m. II. 360. l.

[2] Károly lothringeni herceg vezette a megszálló csapatokat, sorra elfoglalta a városokat, melyek ellenállni képtelenek voltak: okt. 13.-án Somlyót, 18-án Kolozsvárt, 26-án Nagyszebent is. (Szilágyi i. m. II. 362. l.)

[3] Dr. Mangold Lajos: Magy. oknyom. történelme. Budapest, 1907. 247. lap.

vihar, végig rohant hegyein, völgyein: gyujtogatott, rabolt s elvonult, de a császári zsoldos had állandó volt. Állandó csapás, mely azt a kevés gabonát, búzát, zabot és takarmányt, amit meghagyott a falánk sáska, kiette, kivette a szegény ember gabonásából.[1] Bizony „az felette való nagy teherviselés alatt már szinte elállottak, sőt a buzátlanság miatt félő volt, hogy sokak éhenhalásra ne jussanak."[2] Erre a korra ráillett, amit 1698-ban a székely nemzet főtisztjei panaszoltak „hogy az fellyebb elmult esztendőkben nyomorúlt natiónkra mértéklett improportiója mennyire eviscerálta s utolsó elfogyásra juttatta boldogtalan székeinket.[3] Az országgyűlés is elismeri, „hogy felyebb terheltetett erejénél az elmult zűrzavaros időben ez nemes székely nátió." Mily horrilibis terhekkel járt a katonaság eltartása Erdélyben, mutatja az, hogy míg az adó „1680-ban egy porta után 36. frt. volt, 1687-ben 65 frtra, 1688-ban pedig 260 frtra szökött fel, — csupán készpénz minden egyében kivűl."[4] Az 1687. évre kivetett 700.000 frt. adóból a székelyeknek 100.000 frtot kellett magukra vállalniok, a következő évi 600.000 forintból 120.000 esett rájuk.[5] Azonkivűl „naturale"-kat is kellett beszolgáltatniok. A Thököly beütéséig való 2 év szinte a megsemmisülésig terhelte ezt a népet. A császári csapatok mindent fel akartak falni, mint a sáskák. 1689. juliusban a székelyekre 3398 köböl buzát, 12150 köböl zabot és 1690 mázsa húst róttak ki.[6]

1689. novemberben 25.000 frt közadón kivül kell adniok 15.000 köböl zabot.[7] 1690. szeptemberében a 100.000 főnyi császári csapatoknak 3000 köböl búzát, 8000 köböl zabot, 1500 drb. vágómarhát, 350 hordó bort kellett szállítaniok.[8] 1691. januárjában 300 köböl búzát, 5000 köböl zabot, 2000

[1] D. H. 52. l.
[2] Sz. O. VII. 19. l.
[3] Sz. O. VII. 26. l.
[4] Sz. O. VII. 29. l.
[5] Szilágyi S. i. m. II. 368. l.
[6] E. O. E. XIX. 32. l.; XX. 17. l.
[7] U. o. 313. l. art. i.
[8] U. o. 417. l. art. 22. l.

mázsa húst, 2500 szekér szénát kellett adniok 23,600 frt értékben, azonkivül 5000 frt adót készpénzben.[1]

Senki sem kerüli el sorsát, aki él. Még a marha- és juh pásztoroknak is osztozniok kell a közterhekben: fizetnek évenkint 1 frtot, a béresek pedig évi bérük egy tizedét adják a császári pártfogásért.[2]

Valóban borzasztó terhek ezek! S annál keservesebb a székelyekre nézve, mert ők eltekintve az ökörsütéstől, úgy tudták, hogy minden időben adómentesek voltak.[3] A három nemzet uniója után (1540.) a székelyek a közterhek bizonyos $^0/_0$-át önkényt magukra vállalták[4] ugyan, de még a későbbi országgyülések is mindig hangsúlyozzák, hogy ez csak „subsidium", rendkivüli adó, segély, önkéntes adózás. Ilyen kényszer-adózás és csapás még nem érte a székely nemzetet. Mint a nemzeti mozgalmak hűséges katonái most ők érezték meg leginkább Caraffa szellemét, ki 1688. január végén Erdélybe jőve nem hiába jelentette ki az urak előtt: Magyarország szerencsétlenségének Erdély az oka, az uralkodó ház ezen halálos ellensége, melynek azok voltak legnevezetesebb fejedelmei, kik az ellen küzdöttek. Önállósága teljesen megsemmisítendő. Apafinak más uradalmak adandók. Erdélyt tartománnyá kell degradálni s élére elnököt állítani, hogy az összes birodalomnak e védfala valahára megnyugodjék.[5]

E szavak mélyen bevilágítottak a bécsi udvar igazi céljaiba s élénken jellemezték, mit várhat Erdély Bécstől?!

Mi is szükségesnek tartottuk e néhány tényre utalni s röviden megvilágítani azt a politikát, melynek velejárója

[1] U. o. 437. l. art. 2 és 441. l. art. 14.

[2] E. O. E. XIX. 319. l.

[3] Karácsonyi János: „A székelyek eredete és Erdélybe való települése." Bpest 1805. akadémiai székfoglalójában bizonyos oklevelekre hivatkozva az ellenkezőt igyekszik bizonyítani, de véleményem szerint nem döntötte meg Szabó Károly érveit, melyeket ez a székely adómentességre felhozott. Szabó Károly: A régi székelység. Kolozsvár 1890. 144. l. Újabban Karácsonyi ellen hadakozik Jósa János; „Adalékok a székelyek régi történetéhez." Szamosújvár 1913. c. munkájában 50—57. ll.

[4] E. O. E. II. 230. l. art. 2.

[5] Szilágyi S. i. m. 366. l.

mélységes sülyedés, gazdasági nyomor és szenvedés. De jól tudjuk, hogy nyomor és szenvedés sokszor a népek életében hatalmas hajtóerő, mely pszichologiai bizonyossággal emeli a tömegek érzését s lényegesen befolyásolja hangulatát. Ez a tömegérzés és hangulat Erdély bércei között most abban az erős vágyban nyilatkozott, hogy bár minél előbb ütne a szabadulás órája!

A székelyek előtt a letünt török véduraság terhei amúgy is könnyünek tetszettek a császári zsoldos hadak garázdálkodásához képest. „A török medve szelid volt a német farkassal szemben“ — szokta a köznép is mondani.

A tanult elemet, a rendeket pedig, kik a politika gyeplőit tartották kézben, elkeserítette, kiábrándította a császári véduraságból, hogy velük többé már nem mint egy független ország képviselőivel bánnak és tárgyalnak, hanem egyszerüen parancsot osztogatnak és rendelkeznek. Csakugyan a függetlenség látszata sem marad meg, mikor Apafi halála után (1690. április 15.) a császár kormányzót nevezett ki Veteráni tábornok személyében[1]. A kinevezés még nem volt nyilvános, s hogy nem is lett, a hadiszerencse hirtelen fordulása okozta. A külpolitika, melynek szálait a század első felében Erdély fejedelmei, mint a nemzeti eszme képviselői, sokszor kezükben tarták, most is a nemzeti eszme bujdosó vezérét küldé Erdélybe.

Ezzel vissza is tértünk tulajdonképeni tárgyunkra. A következőkben Lakatos „Memorabile“-jének különös figyelembevételével Thököly 1690. évi beütésével fogunk foglalkozni s kifejtjük e mozgalomnak Erdély jövendő sorsára való nagy jelentőségét.[2]

Thököly beütése. Az 1690. évben a török hadsereg jelentős eredményeket ért el. Az albán családból származó Musztafa pasa nagyvezérnek balkáni diadalai azt a reményt ébresztették a törökben, hogy Erdélyt ismét hatalmi körébe vonhatja. Azért a hatalmas török császár a szárnya alatt levő

[1] Szilágyi S. i. m. 371—2 l.

[2] E kérdéssel eddig legalaposabban foglalkozott Szádeczky Lajos: „Thököly erdélyi fejedelemsége“. Bpest 1898. (különlenyomat a Századokból) c. jeles tanulmányában.

gróf Thököly Imrét törökkel, tatárral, havasalföldi néppel [1] és vele levő új és régi kurucokkal, kiknek száma 70,000-re ment, Erdély elfoglalására küldte[2]. A „kuruc király“ szivesen jött elvesztett hazájába vissza s az újabb történelmi megállapítások szerint nem személyes nagyravágyásból kötött ujólag kardot, hanem népe és hazája iránt való önzetlen lelkesedésből.

Mér régóta több erdélyi úrral titkos összeköttetésben állott, kiket emiatt az erdélyi kormány nótáztatni is akart, így Kálnoki Pétert és Tompa Miklóst.[3]

Lakatos Thököly mozgalmát az országra károsnak itélte s őt magát a mai nap is visszatérő „országrontó és pusztító“ fájó jelzőivel illeti. Mindenesetre sokan egyeztek vele ebben a felfogásban a jó hazafiak közül is, de e kegyetlen és kemény itélet megalkotásában nagyrésze van az egyoldalú vallási felfogásnak is. Fájt neki, hogy a lutheránus Thököly a pogány császártól fogadott el megbizatást s pogányokkal, Istentől elfordult gonosz nemzetséggel van körülvéve, rájuk építi hatalmát[4]. A vad tatár, török hadi utjában nem tart fegyelmet, hanem rabol, gyilkol, gyujtogat. Lakatos hivei, egyházai, templomai sokat szenvedtek s ez a másik ok volt a bizalmatlanságra és elkeseredésre Thökölyvel szemben Pedig Thököly ezekben nem is annyira hibás. Hisz' a zernyesti csata után neki, a fővezérnek is pénzzel kell megváltania az elfogott császári tábornokokat: Heislerért 300 Ducatot, Doriáért és Magniért 80 frt.-ot fizet győző katonáinak.[5]

Thökölynek hadserege, melyben sok volt a bujdosó kuruc, hajdu és székely is, fegyelmezetlen, de mégis elég erős volt arra, hogy a Szultántól már is kinevezett fejedelem

[1] A brassói Névtelen az oláhok számát 12—15 ezerre teszi s azt mondja, hogy Thököly seregében franciák is voltak.

[2] D. H. I. 5. l. Szádeczky birálván a Névtelen, Cserei és Lakatos adatait s főkép pontosan megvizsgálván a terepviszonyokat, az egész sereg számát 14—20 ezerre becsüli. i. m. 14. l.

[3] Szilágyi S. i. m. 372. l.

[4] D. H. II. 51. l.

[5] Fundgruben II. 245. l.

számára megszerezze Erdélyt.[1] Viszont a császári sereg is, mely számra sokkal kisebb, de sokkal fegyelmezettebb volt, készülődött Thököly méltó fogadására. A bodzai szorost ébcren őrzik. Itt volt Heisler generális a császáriakkal és Teleki az erdélyi s székely hadak élén.[2] Azonban a leleményes Thököly nem ott jött, ahol várták, hanem aug. 15-én előhadával hirtelen meglepte s elfoglalta a kevésbbé megerősített törcsvári szorost. Mig a császári tisztek őrhelyeiken mulatozás és kártya között várják Thököly támadását, ő ismeretlen, járatlan hegyi ösvényeken, kősziklák között, nyaktörő meredekeken leszállítja főseregét is Dohán (Tohán) és Zernyest közötti sikra épen az ellenség háta mögé.[3] A császáriak magukbiztában veszik tudomásul, hogy nem kerülhetik ki a csatát. Kénytelenek megütközni. Thököly elé mennek s így történik meg 1690. aug. 21-én a hires zernyesti csata. A császári és erdélyi sereg nagy, döntő vereséget szenved. A Névtelen azt mondja, hogy valóságos mészárlás folyt itt s úgy hullott az ember, mint ősszel a káposztafejek a vágó kés alatt.[4] Heisler, a fővezér is a tatárok fogságába került, úgyszintén Marquis Doria tábornok, ki a jobbszárnyat és Magni, ki a balszárnyat vezette.[5] Teleki tiz sebből vérezve esett el. Kivüle a csatatéren maradtak Kun István és többen az erdélyi nemesség közül.[6] A székelyeknek egy része még a csata hevében megfutott, de többen bátran küzdve haltak meg. Az elesettek számára következtethetünk, ha figyelembe vesszük, hogy csupán Kozmásról 7 lófő székely esett el, 30 pedig fogságba jutott, kiket Thököly később kiváltott és haza küldött.[7] Lakatos a csufos vereségért a lázadó székelyeket, különösen a háromszékieket okolja.[8] Ugyanezt sejteti a csatának másik leírója s

[1] Jun. 8 án Drinágolyban nyert Thököly athnamet.

[2] D. H. II. 51. l.

[3] U. o.: „ingressus est Transsylvaniam per Alpes viam sc. ignotam et duram per petras ad pagum Dohan".

[4] Fundgruben II. 244. l.

[5] D. H. II. 51. l.

[6] U. o.

[7] U. o.

[8] U. o.

talán közvetlen szemtanúja, a brassói Névtelen is. Bizonyos, hogy a székelyek nem nagyon lelkesedhettek azért a hatalomért, melynek igáját mindjárt kezdetben alig viselhették. A csikiak azonban mind a csata hevében, mind később kitartottak Teleki politikája mellett, melyért ő életével fizetett. Nagy szerepet vitt a dolgoknak ilyen alakulatában a vallási kérdés s a kath. papság intranzigens magatartása. Lakatos följegyzéseiből ez egyenesen nem tűnik ki, de leirásának célzata, hangja elárulja, hogy a csíki kath. nép és papság, melynek vezetője és feje épen Lakatos volt, ellenséges érzülettel fogadta Thököly vállalkozását, nem lelkesedett érte, mert féltette vallását, vagyonát, templomait az idegen, pogány hadaktól. Ez következik a Thökölyért lelkesedő Névtelen szavaiból is: „Inmittelst liefen die Sachen in Zekelland etwas controer, indem die aus der Gespannschaft Csik auf derer Pfafen und Mönche Antrieb difficultirten den Eid abzulegen und sich auf Ihren Hochgräflichen Gnaden zu coniungiren".[1] Később meg is lakoltak érte, mert jóllehet Thököly kiméletesen bánt a hozzátérő magyar, székely és szász lakossággal, a csikiakra tatár hadakat küldött, kik aztán a maguk kedve és módja szerint barangolták be és pusztították el a falvakat és vidékeket.[2] Legtöbbet szenvedett Lakatos és az ő hivei, mint alább látni fogjuk.

A zernyesti döntő csata és diadal megnyitotta Thököly előtt az útat a fejedelmi szék tényleges elfoglalására is. A kormánytanács, mely ekkor a kiskorú II. Apafi Mihály helyett az ország ügyét vitte, maga is megrettent Thököly váratlan és gyors sikerétől. Felismerve a helyzet válságos voltát követei útjain figyelmezteti a bécsi udvart, hogy biztosítsa az ország önállását, különben Erdély örökre elvész rája nézve. Csakugyan nemsokára jelentkezik is Thököly fellépésének egyetlen reális, de a jövendő szempontjából óriási horderejű haszna. A bécsi udvar, mely mint láttuk, előbb Erdély teljes bekebelezésére gondolt, az események hatása alatt egyszerre engedé-

[1] Fundgruben II. 250. l.
[2] U. o.

keny lett. Már kész az ország alkotmányát és függetlenségét meghagyni, hogy a hatalmat teljesen ki ne ejtse kezéből. Így születik meg Bethlen Miklós fáradozásai révén, de a Thököly-féle mozgalmak egyenes vivmányaként a „Diploma Leopoldinum," melyet a császár okt. 16-án írt alá s a fogarasi országgyűlés 1691. jan. 10-én iktatott törvénybe.[1]

Thököly a zernyesti csata után gyorsan haladt előre. 25-én Sepsi, Kézdi és Orbai székek hódolnak neki; 26-án Udvarhely és Maros szék; 27-én a makacskodó Csík, Gyergyó és Kászon székek is.[2] Prázsmári táborából már szept. 1-én meghívta a rendeket a 15-én Gyulafehérvárt tartandó országgyűlésre.[3] Biztosítani akarván maga előtt az útat szept. 3-án Petróczi Istvánt 2000 emberrel Fogaras földjének elfoglalására küldi; maga pedig 5-én, mikor a havasokon már megjelent az első hó, megmozdult prázsmári táborából s Gyulafehérvár felé vette útját.[4] Ide ugyan már nem érhetett el, hanem Kereszténységeten (Szeben mellett) megnyitja az országgyűlést, mely a szokásos feltételek mellett Thökölyt fejedelemnek választá. 21-én méltóságába beiktatja Hermann Lukács szász szuperintendens. De Thököly, kinek éles szemét az események nem kerülték ki, már ekkor sejtette, hogy csillaga hamar le fog tünni s azért a bujdosóknál szokásos nagy szakállát sem vágatta le, előtte forogván a világi dolgoknak változási.[5]

A sors kockája csakhamar meg is fordult. A jószerencse, mely eddig kisérte, gyorsan el is hagyta. Már előbb elváltak tőle a tatár csordák és a havasalföldi csapatok s a megcsappant sereggel nem tudott sikeresen operálni. Meg kellett hátrálnia Lajos badeni herceg és gróf Veteráni tábornok 26 ezernyi serege előtt, melyet Bulgáriából gyorsított menetben

[1] Szilágyi S. i. m. II. 379. l.

[2] D. H. II. 52. t.

[3] Lakatos az országgyűlés idejét szept. 12-kére teszi. D. H. II. 52. l, Sziiágyi 9-kére i. m. II. 375. l. Szádeczky 15-kére, amikor tényleg megis tartatott. i. m. 29. l. Sz. O. VI. 420. l. közli Thököly meghívó levelét alsótorjai Apor Istvánhoz.

[4] D. H. II. 52. l.

[5] Cserei Mihály írja Historiájában: „Látván azért mi erdélyiekül, hogy Thököly fejedelemsége csak pünkösdi királyság" stb.

vezettek Erdély visszafoglalására. De Thököly más irányban vonult vissza, mint ahol jött: Medgyesen, Segesváron, Udvarhelyen s a Nagyerdőn keresztül Csíkszereda irányában. Az ellenség is mindenüt nyomában van, de ő, ki oly ügyes volt a támadásban, hasonló a védekezésben: mindig kisiklik kezeik közül. Okt. 14-én Kozmáson tart pihenőt. Lakatos hiveivel együtt menekül; az erdők között, barlangokban rejtőzködik azon öt nap alatt, mig a menekülő fejedelem az ő parochiáján piheni ki fáradalmait s reményvesztett hadai is ott tanyáznak (per 5 dies integros commorati omnia totius parochiae bona depopulati sunt.)[1] Miután a fejedelem elkeseredett, féktelen hadai sok kárt tettek, az Olt mentén nagy sebesen elvezette őket s okt. 6-án, anélkül, hogy a Badenivel ki Földvárra eléje került, megütközött volna, a bodzai szoroson át kivonult Erdélyből. Nem is látta többé Erdélyt, csak annak köpenyegét. Az urak és kurucok közül számosan vele tartottak és a külföldön még sokáig várták a kedvező szeleket, de azok végleg elültek nem fujtak többé, még csak nem is lengedeztek. Voltak azonban olyanok is, mint Cserei Mihály, ki azt mondodta: „jobb, hogy az erdélyi kutyák egyék meg testemet, mint idegen országba menjek reménység fejében, mert könnyü a hazából kimenni de nehéz visszajönni."

Thököly kudarca nemcsak az ő dicsőségének végét jelentette, hanem tán még keservesebb volt a föld népére nézve. Szabadságát, amivel annyira kecsegtették, nem nyerte vissza s emellett a háború zivataraiban is pótolhatatlan károkat szenvedett. Lakatos csak a maga vidékéről állította össze a károsodás lajstromát, de ebből következtethetünk a többire is. Nemcsak a gabonaféléket: búzát, rozsot, zabot és a takarmányokat rabolták el az ellenséges hadak, hanem minden értékest magukkal vittek vagy összeromboltak. A föld népét bántalmazták, verték, kinozták, megsebesitették és sokat közülök meg is öltek. Nem kiméltek meg a szent helyeket sem: a templomokat, kápolnákat, szt. edényeket és egyházi ruhákat. Az oltárokat szétrombolták, még a zárakat is lever-

[1] D. H. II. 53. l.

ték az ajtókról. Az épületeket fölgyujtották. Kozmáson mindössze 31, Tusnádon 39, Szeretszegben 16, Lázárfalván 70 és Verebesen 5 ház maradt épen. Vége-hossza nincs az „egyetmásoknak," melyek a kozmási templomból, a tusnádi és lázárfalvi kápolnákból felprédáltattak vagy elraboltattak.[1]

Ezekből az adatokból tehát megállapíthatjuk, hogy Thököly vállalata lényegesen elősegítette a Diploma kiadását, mit az ország politikai sikerének mondhatunk, de katonailag meghiusúlván annál több kulturális, gazdasági és társadalmi bajt, kárt hozott első sorban a székelységre. Mert ki értette meg ennek az agyonsanyargatott népnek lelkiállapotát, mely két ellenség kezétől vérezett s mint az üldözött vad nem tudott sehová menekülni? Minden szenvedés és nyomor, mely elvesztett és meghiusult szabadságharcok után szokott a népek vállaira szakadni, most a székelységre zúdult s elnyeléssel fenyegette. Nem lehet csodálni, ha erőt vett lelkén a közöny és fásultság. Többé nem akart egyébbel törődni, csakhogy neki békét hagyjanak.

Nincs nagyobb szerencsétlenség egy nemzet életében, mint az érzelmeknek és ambicióknak lefokozódása, mikor az eseményeket mintegy lethárgikus álomból kezdi szemlélni. A szerencsétlenségek és végnélküli csalódások ilyen lethárgiába sülyesztették a székelységet is a Thököly mozgalmak szomorú befejezése után.

De még ebben az állapotában sem maradhatott nyugton. Lakatos följegyzett még két nevezetes eseményt, mely élénken megvilágítja a székelység akkori élethalál harcát. Ugyanazon év november első napjaiban (2 és 3.-án) egy csapat labanc két zászló alatt megrohanta Torját, egészen kifosztotta. Majd átcsapott Alcsíkra s itt tönkretett és elpusztított mindent, mi a kurucok előbbi dulásai után még épen maradt. De ez alkalommal megjárták a fosztogató csapatok. A szentsimoni nép összefogott s a Mitács alatt megütközve velük, egy részüket levágta, a másikat megszalasztotta, úgy, hogy ezek hanyathomlok menekültek Bacon felé.[2]

[1] D. H. I. 5. l. és 71—79. l.
[2] U. o. II. 53. l.

A tatárok beütései. Még e csapások nagyságát is fokozta a tatárok gyakori beütése, kik éhes farkascsorda módjára törtek időnkint a székelységre. A keleti szorosokon át jöttek s gyászt, gyalázatot hoztak és hagytak hátra.

A Székelyföld állapotának rajza nem volna teljes, ha mi is Lakatos tudosítása szerint nem emlékeznénk a székelységnek e „funesta tragoediájáról", mely állandó rettegésben tartá őket a XVII. században. Csupa valóság, mit a népdal mond:

„Bodzánál a határ,
Ott megáll a tatár,
Sima réten, zöld lapályon
A sok szép lány táncot járjon.
Jaj! azt sirva járták,
Tánc után a vad tatárok
Őket meggyalázták.
Hullnak a virágok,
Szétszórták a lányok,
Gyalázatra nincs ékesség,
Mivelj csodát nagy Istenség!
Míg csak az ég kékül,
Nyiljanak itt a virágok
Örök szent emlékül."[1]

A török véduraság ideje alatt sokszor járt itt a martaló tatárhad, mely Thököly seregének is egy részét alkotta. Úgy szólván megszokta a Székelyföldre járást. Ha szállásaikon, melyek Moldovában a Pruth és Szeret folyók között állottak, elfogyott az élelmük, a gyilkolni és öldökölni mindig kész had lóra kapott s legtöbbször a bodzai szoroson át rácsapott a Bárcaságra, Háromszékre vagy Csíkra. A fegyvertelen lakosságot munkája közben, a templomban, temetésen vagy épen álmában lepte meg s gyujtogatva, rabolva gyilkolt és kegyetlenkedett. Aki idejében nem tudott a hegyekbe vagy más rejtekhelyre menekülni, az nem kapott kegyelmet: nyomorultan meghalt, vagy rabszijra fűzve a halálnál is százszor kinosabb sors várt reá. 1694. febr. 13.-án és 15.-én a betörő tatár csorda Felcsíknak 17 virágzó községét tette tönkre.[2] 13.-án megrohanták Szentmihály, Szépviz, Szentmiklós, Delne, Borzsova, Vacsárcsi és Göröcsfalva községeket, lakósaik egy részét lemészárolták, a másrészt, mint állatokat összekötözték és maguk előtt hajtva rabságra hurcolták. Szépvizi Pál, szentmihályi plebános is a rabok között volt 1000 hivével együtt, mert a népes község-

[1] Kriza i. m. I. 291. l.
[2] D. H. II. 61. l.

ből mindössze 7-en menekültek meg. 15.-én egy másik tatárcsapat Somlyótól Szentdomokosig prédálta föl a falvakat. Szépvizről 120 örményt s a szomszéd falvakból 7000 székelyt hurcoltak rabságra, kik épen azért gyültek volt össze, hogy a két nappal előbb elesett áldozatokat eltemessék. Ekkor került fogságba Sándor János, csíki alkirálybiró családjával s kivüle Endes György és sok más előkelő csíki székely család. Meghatók azok a levelek, melyeket Sándor János küldött kegyetlen fogságából s amelyekben kiváltásáért könyörög.[1] Mert az ilyen szerencsétlen rabok, ha nem tudták előteremteni a kivánt váltságdíjat, pokoli sorsra jutottak. Ázsiába, vagy a török birodalomba adattak el rabszolgák gyanánt.

Igy pusztult a székely nép s hullott a vére. Ez a kegyetlen idő még azt is megtagadta tőlük, hogy ha már boldogságot nem adhatott a bérces hon tája, legalább sirhantot adjon. Az a székelység, mely Lakatos szerint minden jóra fogékony, most minden roszban részesül; mely a harcok tüzében első és legbátrabb, tehetetlenül kardélre hányatik; mely csüggedetlen kitartással védte a haza földjét, most saját hazájában hontalan; mely közszabadságaival, szabadelvü, demokratikus intézményeivel minden népnek mintaképe lehetne, a szolgaságnál nagyobb elnyomásban van s a keserű szegénység kemény járma alatt nyög s félni kellett, hogy életének is vége lesz.

[1] Három levelét közli az Sz. O. VI. 245—8. ll., melyekben sok korjellemző és kulturtörténeti adat van. Ide iktatjuk Apor Istvánhoz intézett levelét: „Nékem kedves jó uram és Isten után való reménységem. Én nem tudom, mit csinál a Sándor Mihály és Boros György, addig futosának, szemben sem merének jönni, engem ide az nagy nyomorúságban, mind testembe és lelkembe való veszedelembe ejtének. Kérem az Isten Kegyelméért, az Christus kinszenvedéséért, az Boldog Asszonyhoz való szeretetéért, váltson meg. Annak előtte ezer tallért kért, most már három ezret kért, azonban egy mentére való posztót, arra ezüst gombokat, egy lovat ezüstös kantárral, egy ezüst övet, egy ejteles pohárt, négy embernek való menténak való posztót, egy nuszt bélést, az mely atyámnak sem volt, vagy ha bélés nem lészen 460 tallért. Én meg nem igértem s nem is igérem, ha megöl is, úgy hiszem, ha régi megigért saccot látna, talán elvenné, noha tudom, hogy bizony megvér, de arról nem tehetek. Itt Nagyságos uram evvel is meghalok, az bogarak is megesznek, sem ingem, sem lábravalóm, mezitelen vagyok. — In Bucsák, 1694. az nap számot sem tudom, még az imádságos könyvemet is elvette".

IV. FEJEZET.

Egyházi élet és vallásosság.

Általános jellemzés. A mohácsi katasztrófa véget vetett Magyarország területi épségének és egységének; részekre darabolta az országot, megosztotta társadalmát s ezzel nagy mértékben elősegítette vallási megoszlását is. Ettől fogva gondolatban, kulturában, érzésben, melyek mindig a vallás uralkodó elemei, megosztott, gyenge nemzet állott szemben a mindenfelől reá zúduló ellenséggel. A keleti hevesen marcangolta az ország testét; a nyugati pedig a lelkét, szívét támadta, tépte s sebezte véresre. Mint minden nyugati behatás és eszmeáramlat, a vallásújítás is csak később ért Erdély bércei közé, de azután itt állandósult és győzedelmeskedett.

Lakatos iratainak nagyobb felét éppen a vallásújításnak leírása teszi. Mint olyan íróembert, ki maga is egész életét hivatásszerüleg a vallás eszméinek szolgálatában töltötte, a Székelyföld, illetve Erdély vallási ügyeinek minden mozzanata, változása, emelkedése, sülyedése és fejlődése közelről érinti. Azt a kort festi, mely látta Erdélyt hatalmának tetőpontján fényleni, de tapasztalta a tragikus ősi igazságát is: „Áll az örök törvény: a szertelenül boldog hamarán bukik el".[1]

Erdélyt nagy fejedelmeinek éppen vallási politikája emelte föl, de ugyanez a politika a katholicizmus megdöntésén fáradozott. Célunkkal nem egyezik, hogy e helyen az erdélyi reformáció keletkezésével, terjedésével és győzelmének okaival foglalkozzunk, noha irónk bőséges történeti adatot halmoz fel és sok országgyűléssel foglalkozik, melyeknek legfőbb tárgya a vallási

[1] Sophocles: Antigone, kiadta Csengeri János, Budapest 1906. 613—14. sor.

kérdés volt.[1] Minket inkább azok a sajátságos s az egyházi életben addig ismeretlen intézmények érdekelnek, melyeknek keletkezése és fejlődése föltételeit épen ez idők méhében találhatjuk meg.

A vikáriusság előzményei. A székelység természeténél fogva vallásos és megállapodott, elveihez kitartó kűséggel ragaszkodik. Vallási gyakorlatait nagy bensőséggel szokta végezni.[2] Ősi szokásaihoz — akár a vallási ténykedésekre vonatkoznak, akár a benső népi élet vagy külső joggyakorlatok viszonyaiból folynak — mindig hűségesen ragaszkodik. Földjének változatossága s jellemének, természetének konzervativizmusa fordított arányban vannak egymáshoz. Olyan, mint rengeteg erdőinek fája a tölgy: erős és egyenes. A XVI. században sem tudta megérteni, hogy miért nem jó az a mód, melyen eddig Istenét imádta.

A szász, mely székei körül lakott, s nyelvében, szokásaiban, kulturájában tőle idegen volt, már 1529-ben[3] szivesen fogadta az új hitet, mely ősi hazája s nemzete nagy fiától származott, s reformációja részben patriotizmusából következett. A székelyeket szomszédjainak vallásváltoztatása éppúgy nem érdekelte, mint más egyéb dolgai. Ha szomszédok is — messze vannak egymástól.

Azonkivül kedvezett a katholicizmusnak az a körülmény is, hogy az ország kormányát Fráter György hatalmas szelleme vezette. Az ő halála után (1551. febr. 21.) mindjárt meg is változik a helyzet.[4] A kormány gyeplőjét Petrovics Péter, mint a kiskorú Zápolyai Istvánnak[5] máskép János Zsigmondnak gyámja vette kezébe. Ő előbb katholikus volt, de később lutheránus, majd kálvinista s végül ariánus, vagyis unitárius lett.[6] A székelyekre ezzel szomorú napok virradtak. Lakatos leirja az üldöztetéseket, melyeknek hitük miatt városokban és falvakban egyaránt ki voltak téve. A papok sokkal nagyobb

[1] Sic. 22—37. ll.
[2] Sic. 57. l.
[3] Sic. 23. l.
[4] Sic. 24. l.
[5] U. o.
[6] U. u.

biztonságban élhettek még a pogány törökök között is, mint az erdélyi kormány alatt. Többen épen félelemből elhagyták vallásukat. Akik ellenkezni merészeltek, azoknak keresztet sütöttek homlokára. Akkor kezdettek a katholikus papok is, hitüket elhagyván, megházasodni. Később visszatértek ugyan a katholikus vallásra, de feleségeiket azért megtartották. Valóság, hogy ebben az időben a katholikus papság épen nem állott hivatása magaslatán.[1]

A székelység többsége különösen Csík, Gyergyó, Kászon, Háromszék és Udvarhely keleti része és a Nyárád mente azonban még így is kitartott ősi hitvallása mellett. 1567-ben János Zsigmond fegyverrel akarta a csíkiakat az új hit felvételére kényszeríteni, de ezek szintén fegyverrel állottak ellen. Az asszonyok, leányok is kibontott hajjal vonultak ki a Nagyerdőre, hogy szembeszálljanak a fejedelem hadaival. Sokan pedig Csíksomlyóra mentek, hogy a Boldogasszony szobra előtt a harcolók győzelmeért imádkozzanak. A székelyek meg is verték János Zsigmond hadait s ezzel útját vágták az új hit elterjesztésének. Ettől kezdve évenkint elzarándokolnak Csiksomlyóra a katholikus székelyek ezrei, hogy ezért a győzelemért hálát adjanak a Boldogságos Szent Szűznek.[2]

Valóban ez a félszázad volt a katholikus székelység tűz- és vérkeresztsége. Az a legnagyobb baj, hogy a szászsebesi országgyűlés (1556.) kitiltotta az országból Bornemissza Pált, az erdélyi püspököt s a káptalan javait lefoglalta.[3] Ezzel

[1] Sic. 26. l. Innen magyarázható meg, hogy a XVI. sz. második felében találkozunk Csikban és Háromszékben házas kath. papokkal. Báthori kardinális írja, hogy még több nős pap van, kikre nézve az a Szentszék határozata, hogy régi állapotukban meghagyandók. De az új felszentelendőket meg kell esketni, hogy megházasodni nem fognak. Mégis 1650. okt. 31.-én háromszéki főesperessé Sárfalván Gyergyai János nős papot választják meg, ki a nőtlen papokat üldözte. Később azért maga is fogságba került s végül kard által pusztul el. V. ö: Bochkor Mihály i. m. 175. l. Veszely i. m. l. 303. l. Lakatos szerint 1660-ig voltak nős papok. Sic. 26.

[2] Erőss i. m. 85. l.

[3] E. O. E. l. 181. Sic. 26. l.

megfosztotta a katholikus népet vallási fejétől. Megszünt a rendes hierarchikus kormányzat s a kinevezett erdélyi püspökök csakugyan in partibus infidelium voltak. Az új hit mindjobban elterjedt s a megmaradt csekély számú katholikusok a protestáns egyházi hatóság jurisdictiója alá kerültek, mely alól csak 1583. jan. 28.-án vette ki őket Báthori István.[1] Még ily körülmények között is az 1591. nov. 1—20. gyulafehérvári országgyűlés elismeri, hogy „a csíkbéli klastrom több odavaló helyekkel együtt, miért hogy onnét ez ideig is semminemü üdőben a római processio (sic!) nem tolláltatott az odabéli atyánkfiainak is conscientiájoknak aquirallására maradjanak ezen állapotban, az mint ez kédig voltanak".[2] Mindenesetre tény, hogy a Báthoriak (István 1571—76, Kristóf vajda címen 1576—81, Zsigmond négyszeri megszakítással 1581—1602) kedveztek a katholikusoknak. Nyiltan nem léptek ugyan fel, mert féltek a rendek haragjától, de a jezsuitákat behozták az országba s megengedték, hogy ott iskolákat nyissanak. Ekkor keletkeztek a kolozsvári kollégium, a kolozsmonostori és gyulafehérvári jezsuita kolostor iskolák,[3] hová a protestáns szülők is szivesen vitték gyermekeiket. Báthori István, ki 1576. óta lengyel király is volt, mindenképen arra törekedett, hogy a katholikusok is püspököt kapjanak. Észrevette ugyanis, hogy püspök és alkalmas papság hiányában sinylődik a katholikus religió. Mindkét bajon akart segíteni, de a protestáns rendek ébersége törekvéseinek gátat vetett. Az 1588.-iki enyedi, majd a medgyesi országgyűlés P. Emmanuel Vega viceprovinciálist és P. Szántó István jezsuitát heves és bátor védekezésük dacára is rendjükkel együtt száműzte az országból, sőt a többi rendeket is kitiltotta („a jezsuiták egyenkint és összesen egész országomból . . . 25 nap lefolyása alatt tartoznak örökre eltávozni", — nec post hac cuique Transsylvanorum fas sit Jesuitam quempiam apud se habere, neque iis, aut ullis omnino religio-

[1] Bochkor i. m. 153. l.
[2] E. O. E. II. 385. l.
[3] E. O. E. III. 39. l. Sic. 30. l.

sis pateat unquam in regnum accessus.[1] A fejedelem „jogáról lemondva“ jobb meggyőződése ellenére szentesítette ezt a törvényt s azután is szivesen elnézte, hogy álruhás jezsuiták gondoskodjanak a hivek lelki szükségleteiről. Annál inkább, mert arra készült, hogy eddigi törökbarát politikáján változtatva a katholikus Habsburg-házhoz közeledjék. Ennek a fordulatnak nagy része volt abban, hogy az 1588.-iki jezsuitaellenes törvényen később enyhitettek. Azonban még mindig nem volt a katholikusoknak feje.

Minket ez események láncolatában az érdekel, hogy 1597-ben végre Erdély ismét katholikus püspököt kap Náprági Demeter személyében.[2] Azonban a püspök beleártotta magát a politikába s mint a bécsi udvar exponált hive, működött. Erdély alatta szenvedte Básta többszörös rémuralmát, kitől a nép „erdő kebelébe, havasok közé“ menekült s húzta a „Básta szekerét,“ mint hajdan a kun Lászlóét. Most is, mint általában e században a vallási kérdést a politika szövevényes szálai fogták át és megitélésében a rendek azért valának oly szigorúak. Aki e kort helyes álláspontról, elfogúlatlan kritikával akarja vizsgálni, ismernie kell annak pszichológiáját. Tekintetbe kell vennie azt a körülményt, hogy a pártok máról holnapra változván, nem tudták elég higgadtsággal kezelni kiváltképen a vallás ügyeit, melyek még csendes időben is leghevesebb izgalomba szokták hozni a lelkeket. Most tehát a püspök, ki a pártok küzdelmeinek ütköző pontjában áll, sőt erőszakkal is kész hitelveit elfogadtatni,[3] gyűlöltté válik s nemcsak személyében kénytelen viselni a bosszu megtorlását, hanem vele együtt szenved az intézmény is, melynek szolgálatában áll. Az 1601. januárjában tartott kolozsvári országgyűlés Náprágit kiútasítja és végleg eltörli a katholikus püspökséget.[4] Lakatos, ki e kor vallási harcait igen

[1] E. O. E. III. 89. l. Sic. 32. l.
[2] E. O. E. IV. 29. l.
[3] Bochkor i. m. 75. l.
[4] Zelliger Alajos: Egyházi írók csarnoka. Nagyszombat, 1893 348 l. Napraghy Dömötörről ezt mondja: „1586—99. egri prépost volt, 1602-ben a pozsonyi prépostságot nyerte. 1596—1606. erdélyi, 1606—8 veszprémi püspök 1608—1619-ig pedig kalocsai érsek.“

részletesen tárgyalja, Náprági szerepléséről nem tesz említést. Talán azért, mert szereplését őmaga sem helyeselte. Nekünk azonban Náprági püspökségéről azért is meg kellett emlékeznünk, mert ettől az időtől fogva Erdélynek tényleg nem volt katholikus püspöke. A szeszélyes, ingatag, erkölcstelen és kétszínű Báthori Gábor alatt (1608—13), ki ellen a katholikus rendek összeesküvést szőttek, 1610 szept. 6. ismét elhatározza a besztercei országgyűlés, hogy „pápás papokat ugyan az urak tarthatnak házoknál, de ezeknek püspökük ne legyen."[1] Azonban az uralkodóház jogfentartás céljából az erdélyi püspöki címet ezután is mindig adományozza[2] s az erdélyi egyházmegye 1848 és 1913. évi Schematizmusa közli is az így kinevezett ú. n. „választott püspökök = electi episcopi" névsorát, noha legtöbbjük Erdély határát sem látta. Csupán csikszentgyörgyi Illyés András, ki 1696 jan. 19-én neveztetett ki erdélyi püspökké,[3] járt kétszer székely vérei közt, hol canonica visitatiot is tartott, de ő is kiútasíttatott. „Minek utána Erdélybe bemenvén és a hamisan elnyomattatott kevés pápistaságot meglátogatván, a diplomás eretnekektől Magyarországba kijönni kényszeríttetett." Lakatos nagy dicsérettel szól Illyésről, kit maga is látott, áldását vette s kit maga vezetett végig a Székelyföld egyházközségein.[4]

A vikariátus. Önkénytelenül felvetődik a kérdés: hogyan van az, hogy az erdélyi rendek, kik legelőször mondták ki törvényben (1552.) a bevett vallásokra a szabad vallásgyakorlatot, mégsem engedték, hogy az egykor uralkodó ősi egyház szervezetét megtarthassa? s hogy azok, akik készek karral és karddal, élettel és vérrel megvédeni hosszas küzdelmeiknek gyümölcsét s meg is védték hatalmas birodalmakkal szemben: nem akarják és nem merik hazájukba engedni sok ezer katholikus testvérünk egyházi fejét? Első tekintetre kielégítő feleletül talán türelmetlenséget emlegetünk, de a kitiltás főszempontja nem ez, hanem a félelem volt. Féltek a kath „úri" püspöktől,

[1] E. O. E. VI. 34. l.
[2] Bochkor i. m. 109. l.
[3] Zelliger i. m. 190—1. ll.
[4] Sic. 49. l

ki törekvéseiben természetesen a kath. dinasztiára is támaszkodott. Féltették tőle a vallások egyensúlyát [1] és előre látták azt is, hogy a katholicizmus terjedése, megerősödése egyuttal a szekularizált, lefoglalt egyházi javak és templomok visszakövetelését is eredményezné! Olyan intézményt kellett tehát szervezni, mely elég ugyan a katholikusok megnyugtatására, de őket is eléggé biztosítja az előbb említett eshetőségekkel szemben.

Bethlen Gábor (1513—1629) oldotta még e kérdést, mely az egyháztörténelemben és jogban egyaránt novumot jelentett. Ez a fejedelem jellemében és felfogásában legtöbbször türelmes volt. A katholikusok sokszor elpanaszolták neki sérelmeiket és ő rendesen közmelegedésre tett igazságot. Altalánosan ismeretes pl. Káldi György jezsuita atyával szemben tanusított viselkedése, kit bibliafordításának kiadásában anyagilag is támogatott. Ő a kath. rendek és a székelyföldi kath. hivek sürgetésére, kik papjaik fegyelmezetlensége ellen panaszkodtak, 1618. május 2.-ki okmányával kinevezi Fejérdi Márton jegenyei plebánost erdélyi vikáriussá.[2] Ettől az időtől kezdve több-kevesebb megszakítással az erdélyi katholikusok feje, vezetője a vikárius volt. Lakatos úgy beszél a vikáriatusról, mintha az állam- és egyházjogilag semmiben sem különböznék a püspöki vikárius generalistól. „Székelyföld dicsősége — mondja, — hogy már 60 vagy még több esztendő óta a vikáriusok, mint az erdélyi püspökök helyettesei, lelkiekben gondozzák és szerencsésen védelmezik az erdélyi katholicizmust.“ [3] Ha valaki, ő bizonyosan jól ismerte ezt a sajátságos egyházi intézményt, mely a katholicizmusnak ebben a vészterhes időszakában segitőleg állott oldala mellett és nagy része volt abban, hogy az a jövő századok számára is fennmaradt.

A vikáriátus keletkezésének, fejlődésének és hatalmi jogkörének vizsgálata egyaránt oda tartozik mind az állammind az egyháztörténelem körébe, melyeknek alkotása; de

[1] Bochkor: U. o.
[2] Veszely i. m. I. 333. l.
[3] Sic. 49. l.

vizsgálható a müvelődéstörténet nézőpontjából is, mely nem egyéb, mint „a mult társadalmi állapotok tudománya, melyből kiolvashatjuk hosszabb időn át a fejlődést.“ [1] Az egyházi társadalom egyik igen érdekes és speciális jelensége lévén tehát a vikáriátus, nem lesz hasztalan kutatni hatalmának kiterjedését, ennek más hierarchiai alakulatokhoz való viszonyát és jogkörét. Minket minden érdekel, mi a szellemi fejlődés értékeit előre viszi és fejleszti

Bochkor Mihály a vicariátust történeti, állam- és egyházjogi szempontból vizsgálván, egészen különleges, új fejlődésnek tünteti fel. „Az erdélyi vicárius — mondja — sajátos erdélyi államjogi (államalkotta egyházjogi) intézmény s nem azonos sem a püspök által kinevezett vikárius generalissal, sem az apostoli vikáriussal“.[2] Nem vitatkozunk e meghatározással, mely azon alapszik, hogy Bethlen Gábor óta, ki az első vikáriust kinevezte, vagy a fejedelem kinevezése, vagy pedig a papság és a laikusok együttes választása tett vikáriusokat. De azt tekintetbe kell vennünk, hogy a magasabb egyházi hozzájárulás akár a választott püspök, akár az uralkodóház útján mindig kikéretett és tényleg megis történt. Hogy a vikáriátus müködése és joghatósága tisztán fejedelmi tényen alapult volna, egyetlen nézőpontnak kiváló hangsúlyozásában nyeri magyarázatát. Igaz és ezt mindenkinek el kell ismernie, hogy itt nem mérhetünk általános szabályokkal s nem alkalmazhatjuk egyszerüen a máshol elfogadott állapotokat, mert hiszen a Székelyföld, mint sok más dologban, úgy az egyháziakban is, nagy eltéréseket és kivételeket élvez.

Egyházközségi autonomia. Ezekre a kivételekre fényes bizonyság a Székelyföldön kifejlődött autonomikus élet. Ha taglaljuk a Lakatostól följegyzett „Constitutiones“-t,[3] olyan egyházközségi élet képe tárul elénk, melyet eredeti, ideális fenségében csak az apostolok s az első szent századok egyházközségeiben találunk meg, melyeknek szt. Pál a nemzetek

[1] Dr. Erdélyi László: Magyarország művelődéstörténelme. Kolozsvár, 1913. I. 20. l.

[2] Bochkor i. m. 108. l.

[3] Szádeczky közli a Sz. O. 431—443. ll.

apostola vala első magvetője. Valamint akkor a klérus és laikus közösen hullatott vére termékenyítette meg a pogány istenek kegyetlen uralma alatt sívárrá és bűnössé tett földet, úgy az Isten és Kristus ügye a reális élet mindennemű megnyilvánulásában is a hívek közös gondolkodásának volt közös tárgya.

Ez történt a Székelyföldön is és megalakult az a nagyszerű szervezet, melyben a hívek az Egyház világi vonatkozású ügyeinek a papsággal egyetértésben való intézésére, az Egyház jogainak és szabadságának oltalmára, vagyonának biztosítására, az isteni egyházkormányzat támogatására és megvédésére egyesülnek.[1]

A székelyek egyházi autonomiája oly messze időre nyúlik vissza, hogy keletkezését, fejlődésének csiráit és kezdeteit nyomon sem követhetjük. Írónk szerint „eleitől fogva közönséges szokás és törvény volt",[2] hogy az Egyház ügyeit közös akarattal végezték és igazították. A „Constitutiones" 1608. husvét körül keletkezett Tamás pap, kozmási plebános idejében. Az ekkor hozott törvényeket láttamozta és megerősítette csíkszentléleki Fejér Miklós vikárius 1627. junius 25.-én, mikor kitiltja a templom sanctuáriumából azokat, kik ott örökös állóhelyet akarnak elfoglalni s az esperesre bízza a rendelet végrehajtását s az engedetlenek megbüntetését.[3] Később a megye 1646-ban rendezi s elosztja az „egyes gyükerek"(!) között a templomi padhelyeket. 1692-ben Lakatos plebánossága alatt csatolja hozzá a VIII. fejezetet, mely a megye tisztviselőinek chronologiáját és nevezetesebb eseményeket örökíti meg.[4] Minden bizonnyal a Constitutiones egyik legrégibb emlék, melyet a székelyföldi autonomiára vonatkozólag föl tudunk mutatni. Már Bochkor is kellőleg méltányolta s adatait fölhasználta említett alapvető munkájában.

Megye. Az egyházközséget, mely rendesen több politikai községet foglalt magában, megyének hívták. Ez a név első

[1] Szemnecz Emil: Katholikus autonomia. Bpest 1897. 7. l.
[2] Const. bevezetése Lakatostól. Sz. O. VI. 438. l.
[3] Const. VII. f. Sz. O. VI. 440. l.
[4] VII. és VIII. f.

tekintetre elárulja, hogy magasabb társasággal állunk szembe, mely hivatásához mért magas föladatot is tölt be.

A megyének első joga és kötelessége a törvényhozás. Törvényeket a megye az általános megyegyűlésen hozhatott, melyet közönségesen „teljes megye székinek“ neveztek. A közönséges megye „a régi, bevött megtartatott ususuk szerint authorálja papját, hogy törvényeit leirhassa“.[1] A közönséges megye továbbá „plenipotentiát ad megyebiráinak és szentegyház fiainak“, hogy bizonyos esetekben büntető hatalmat gyakoroljanak.[2] A megye azután élvén hatalmával oly törvényeket hoz, melyek minden viszonyra kiterjednek, ami csak az egyházzal, vallásos és erkölcsös élettel valamikép vonatkozásban áll. Mint a székely község vagy falu nagyfontosságú érdekterület és jogi működési kör,[3] mely különösen a birtokok rendszerét, elosztását és tulajdonjogát védi, s hatalmát a község minden anyagi viszonyára kiterjeszti, úgy az egyházközség, a megye is jogi működési kör, erkölcsi alany és szervezet, mely az Egyház anyagi és szellemi életét vezeti, szabályozza és támogatja. Tehát a „megyei“ autonomia hatalmának fogalma tágabb, mint a községi autonomiáé.

A megyegyűlés hatáskörébe tartozott az egyház tisztségeinek, hivatalainak betöltése.[4] Minden egyházközség maga választotta papját, mesterét (kántor, tanító), megyebiráit és szentegyházfiait.

1. *A pap*, ordinarius parochus, plebános, az egyházközség feje, a teljes megye székének elnöke. Az ő személye szent és felszentelt, kezében futnak össze a lelki élet szálai. Megesketi az egyházközség tisztviselőit, kik neki engedelmeskedni tartoznak, hogy tisztükben hűségesen fognak eljárni. De őt is korlátozzák nemcsak a kánonok, hanem az egyház-

[1] Const. bev. Sz. O. VI. 431—2. l.

[2] Const. II. f. 3. p.

[3] Connert—Balásy i. m. 62. l.

[4] Minden autonomiának elemi joga a tisztségek választás útján való betöltése. Igy volt ez az első századokban is. Ennek az elvnek kellene érvényesülnie a hierárchia legmagasabb fokozatáig!

község törvényei is,[1] mint a következő rendelkezések bizonyítják: „A pap köteles akár Tusnádra hijják, akár melyik megyébe elmenni a kereszttel. Ha jó idejében bejelentik a temetést és honn még sem lesz, bűnt vethetnek reája."[2] Mikor a pap elfoglalja állását, a megyebiráktól veszi át a parochiát és templomot, de elmenetelkor mind belsőben, mind külsőben számot adni tartozik.[3] Fizetéséről, járandóságainak kiszolgáltatásáról az egész megye gondoskodik.

2. *A mester*, deák (kántor, tanító) a papnak az egyházi functiók végzésénél segédkezik.

3. *A megyebiró és szentegyház fiai* (aeditus ecclesiae ac index). Rendesen mind a máterben, mind a nagyobb filiákban választott évenkint a megyegyülés megyebirákat (ma: főgondnok). A megye birái a választás idején mindjárt tegyék le az esküt a pap kezébe. Az eskü magában foglalja kötelességeiket és jogaikat, azért szószerint közöljük: „Isten tégedet úgy segéllyen, Boldog Asszony és Istennek minden szenti, hogy az megye bíróságnak, szentegyház fiuságnak tisztiben, hivatallyában, akármi névvel nevezendő légyen, tehetséged szerint hiven és igazán eljársz; 1. templom és megyeházainak épületében szorgalmatoskodol, azoknak földjeit, javait, egyetmásait oltalmazod és el nem idegenited, gyarapítod és mi elidegenittetett volt, visszahozod; 2. a templom földeiről, javairól, pénzeiről, jövedelmeiről esztendőnkint számot tész az egyházi emberek előtt; 3. a pap, mester béreit igazán beszolgáltatod annak idejében; 4. megye székeiben igaz törvént szolgáltacz szegénnek, boldognak; 5. az ünnepszegőket, böjtszegőket megbünteted; ecclesiabeli tiszteidnek, vikáriusodnak és esperestednek (plebánosodnak) engedelmes lészesz és törvényivel élsz; és egyéb minden megyebirósághoz, szentegyház fiusághoz tartozandó hivatalban eljársz tehetséged szerint igazán és istenesen. Isten tégedet úgy segéllyen (és úgy adja boldogságodat)". Elég

[1] Bochkor i. m. 165. l. 1586-ban a gyergyószentmiklósi megye: „Fábián papnak adott törvényt".

[2] Const. VI. f. Sz. O. VI. 438. l.

[3] U. o.

határozottan körül volt tehát irva mind a jog, mind a kötelesség, mit a megyebirák és szentegyházfiak végezni tartoztak. Mindenesetre ambiciónálták ezt az állást, mert a pap után ők voltak az első személy a megyében. Megvolt a zálogolási joguk s ha valaki erőszakkal ellenük támadt s őket bántalmazta, 12 frt büntetést fizetett.[1] Viszont, ha kötelességeiket elhanyagolták, vagy atyafiságos tekintetből vagy másokból az egyházi adót, illetékeket nem hajtották be idejekorán, anyagi felelősséggel tartoztak s rajtuk a megye kétannyi birságot vehetett.[2] Jogkörük kiterjedt parasztra, nemesre egyaránt. Ha pl. nemes szegte meg az ünnepi és vasárnapi munkatilalmat, s dolgozott, vagy dolgoztatott: a megyebiró 6 frt erejéig büntethette; a paraszt ugyanezért 2 frtot fizetett. Hasonlóan jártak a tisztátalan személyek ellen, kik a harmadik visszaesés alkalmával a megyéből kicsapattak; a káromkodók ellen „ha pedig bölcstelen szókat szól, szitkozódván, annak büntetése fl. 1". Érdekes, hogy bizonyos tekintetben a községi vásárok is egyházi felügyelet alatt állottak. Nem egy esetben a megyebiró határozta meg a hús és egyéb árak maximumát. „Az mészárosoknak igaz vasfontyok legyen, jó húst árullyanak és ezt a közönséges igaz áron, amint szokták az székben liczitálni, hasonlóképen a többi eladni való egyetmásokat is, a bocskorbőrt, aki jó d. 12, az alábbvalót d. 10; az faggyunak ejtelit[3] d. 20. fellyebb ne adják".[4] Kötelességük volt, hogy a templom épületére, a toronyra, a papilakra és a mester házára felügyeljenek, ha rongálódnék kijavításáról gondoskodjanak. Az egyházi épületeket a megye építette, tartotta fenn és javította. Minden tizesnek pontosan meg volt határozva a maga része.

4. A megyebirók alatt állottak a *tizedesek*, kiknek amolyan kifutó szerepük volt. Szétvitték a megyebiró parancsát, pecsétjét stb.

[1] U. o. Sz. O. 433. l.

[2] U. o.

[3] Ejtel űrmérték = 1 itce = ½ pint = ⅕ köböl V. ö. Erdélyi László: Az első egyenes állami adó elmélete. Kolozsvár, 1912. 5. l.

[4] Sz. O. VI. 435. l.

A megyebirák bűntető hatalmukat nem önkényesen, hanem a *megye székiben* gyakorolták. Ez a megyének birói testülete, olyan hivatalos forum (talán a mai egyháztanács), mely ítélkezik közigazgatási és fegyelmi ügyekben, bűnfenyítő hatalma van; 12 frtig lehetett perelni előtte. Elnöke a megyebiró, tagjai az ecclesiae iudices, iurati vagy aeditui. Az idézés a megyebiró pecsétjével történik. Ha az illető nincs megelégedve a megyeszék döntésével, ügyét nyolc napon belül a teljes megyegyűléshez felebbezheti, innen pedig az espereshez. „De megkivántatik, hogy 12 frtig való per ne nyerhessen appellatióba a régi megtartatott usus szerint.“ A megyeszéke elé tartozik a nemes is. Ez a birói testület a legnemesebb demokráciát teremtette meg az egyházi életben.

A megye intézi az egyháznak minden materialis ügyét A plebános csak felülvizsgálja év végén a számadásokat. A pap fizetését a megyebiró köteles behajtani. A hivekkel való surlódást tehát könnyen elkerülheti a plebános, mert velük közvetlenül csak lelki ügyekben érintkezik. Igazi pap, lelki biró és pásztor lehet!

A kepe. A pap és mester fizetéséhez minden vagyonos hivő hozzájárul. A törvény pontosan meghatározza a hozzájárulás arányát is. A pap bére (!) minden gazdától két kalangya búza és ugyanannyi zab; felét aratáskor, felét pedig karácsonykor kell beszolgáltatni. Ez a kötelesség szabadra és jobbágyra egyaránt hárult. Az 1643. április elseji határozat szerint kalodába zárják, ki a „papbért“ elmulasztja, megfizetni, makacsság esetén meg is verik. Akinek nincs gabonája, az a papnak 24 dénárt, a deáknak pedig 12 dénárt fizet. Az özvegyasszony (a szegény) a papnak 2 sing vásznat, a deáknak egyet ad. Magára lévő özvegy ember félbért fizet. A bérért vett zálog váltságdíja 3 gira.[1] A megyebirák és szentegyházfiak nem tartoznak bérrel, de a bér beszolgáltatása az ő kötelességük volt. Az 1686. szeptember 15.-iki végzés szerint a vagyonos özvegyasszony, kinek fia vagy

[1] 1 gira = 1 márka = 3 frt. V. ö. Erdélyi László: Egyetemi előadásai 1914.

szolgája nincs, félbérrel tartozik. Az önálló fiatal legény félbért fizet.[1]

A képen kívül a papnak és deáknak jövedelmeznek a fekvő jószágok: szántóföldek és szénafüvek, továbbá a temetések után járó „stola.“ Felnőtt ember temetéséért a papnak 12 dénár és egy gyertya, a deáknak 6 dénár[2] és egy gyertya jár; a kis gyermek temetéséér, ha requiemet nem mondanak ezeknek a dijaknak fele illeti meg a papot és deákot.[3]

Az egyházi személyek fizetését tehát a hivek adták össze a saját vagyonukból, akárcsak a kereszténység első boldog századaiban. Minthogy azonban a hivek nemcsak a kötelességek elég sulyos terheit viselték, hanem emellett a jogok teljességében is osztozkodtak, lelkipásztoruk irányítása mellett úgyszólván maguk kormányozták magukat, élvezték az önkormányzat boldogító érzetét s lélekből ragaszkodtak egyházukhoz és szivükkel tapadtak hitűkhöz. Elmondhatjuk, hogy a Székelyföldön ennek a széleskörű egyházi autonomiának elsőrendű szerepe volt abban, hogy a katholicizmus fennmaradt s a laikus elem az egyháznak jogainak és szabadságának oltalmára, vagyonának biztosítására eredménnyel állott ki a küzdőtérre.

A világi rendeknek az egyházi ügyekbe való ebből a szoros és szorgos bevonásából érthetjük meg, hogy a székely nép a megpróbáltatások nehéz napjaiban is segítette egyházát. Mikor a Thököly-féle harcokban a templomok felszerelése a rabló hadaknak martalékul jutott, a vallásos nép sietett újra ellátni templomait új ruhákkal és szent edényekkel. Lakatos darabról darabra előszámlálja az egyházi tárgyakat és templomfelszerelést, amiből következtethetünk, hogy milyen állapotban volt az ő idejében egy falusi kath. templom.

Az anyatemplom tornyában, mely kőből épült 1653—70-ig, két harang volt; a filiálisokban pedig haranglábon levő kis haranggal adtak jelt a híveknek. A templomban három oltár állott

[1] Const. V. f.

[2] 1 dénár = 1 gramm ezüst = 20 fillér. Erdélyi: i. m. 9. l. 2. l.

[3] Const. VI. f.

s mindenik eléggé föl volt szerelve. A gyertyatartók ugyan esztergályon metsze fából készültek, de a keresztelő kőben már ezüst üstöcske állott és ón poharacskában vitték a miséhez a bort. A kelyhek aranyozva voltak arany paténával. Négy vélumot említ írónk fehér fátyolból, különben az albák, humerálék, oltárterítők és más fehérneműek részint gyolcsból, részint vászonból készültek s szélükön selyemmel voltak kivarrva. A miseruhák zöld, piros, fehér és fekete bársonyból vagy selyemből készültek. A zászlók, lobogók vörös tafotából voltak ezüst galanddal s Jézus és Mária nevével.[1] Hosszas és unalmas volna minden egyes darabot előszámlálni, de épen ez a bőség és gazdagság bizonyítja legjobban, hogy a székely népnek mélyen gyökerező vallásossága minden időben tudott áldozatot hozni hazájáért és Istenért.

---

[1] D. H. I. 1—2 és 73. ll. Sz. O. VI. 425—6. ll.

V. FEJEZET.

A székelyek ősi műveltsége. A rovásirás.

A rovás emlékei elvesztek. Bod Péter „Magyar Athenás"-ának előszavában igy panaszkodik: „Azóta is, hogy a török Európába behatalmazott, sok ízben Erdélyt s Magyarországot olyanná tette, mint a kiseprett házat, úgyhogy felejtetették az oskolát és a musák szállásokat." A viharos századok az irodalmi kincseknek egész tömegét seperték el, melyeknek emléke is alig maradt fenn. Eltemette a tudósokat és irókat a veszedelmes idő. Bizonyára ezért maradt oly kevés emlék a székely műveltség legérdekesebb, a kutatókat és tudósokat mai napig foglalkoztató jelenségéről, a rovásirásról is. A viharos századok nem kegyelmeztek azoknak a kis pálcikáknak sem, melyre állítólag még a XVII. században is fölrották gondolataikat, leveleiket, barátságos értesitéseiket és közléseiket a székelyek. Alig maradt egy két emlék, alig kibetűzhető fölirat-töredék, melyeket tudósaink az enyészet hatalmából kiragadtak, hogy belőlük mohó kiváncsisággal s izgató vággyal fényt derítsenek az ősi székely műveltségnek e problémájára. Lakatost is azon kevesek között találjuk, kik a mult szellemi kincseinek igazi értékelésével igyekeztek azokat a jövő nemzedék számára megmenteni. Úgy beszél a rovásirásról, mint amelyet az ő korában még nem felejtettek el ugyan, de csak ritkán használnak: „aliquando utuntur."[1] Mikor szünt meg végleg a rovásirás használata s a székelyek mikor küldték utóljára — mint Oláh Miklós irja[2] — telerott pálcikáikat barátaikhoz vagy szomszédaikhoz üzenet és levél gyanánt, ki tudja megmondani? A XVII. században még használták, de

[1] Sic. 3. l.

[2] Oláh Miklós: Hungária et Atilla. Bécs, 1793. 125. l. id. Sebestyénnél.

hogy mily körben volt elterjedve, még Sebestyén Gyula, a rovás sok oldalú és beható tudós ismerője sem tudta megállapítani. Az bizonyos, hogy a stilusnak és kalamusnak sok századon keresztül kellett vele versenyeznie.[1]

A rovás eredete. Sebestyén hosszas kutatások után megállapította, hogy nemzetünk a szám és irás tudományát a kozár törökségtől örökölte, kikkel a VII. század folyamán közvetlen szomszédságban lakott és sokat érintkezett. Erre enged következtetni Vámberinek az a megfigyelése is, hogy a magyar „ír“ szó melyet a törököktől kölcsönöztünk, eredetileg annyit jelentett, mint ró, azaz rajzol, karcol s egyenlő a csuvas „sjir“ és ótörök „siir“-rel.[2] Sőt ennek a kozár törökségnek utolsó maradványa a csuvas nép, mely a Volga felső folyásánál lakik, máig is rova ir.[3]

A székelység, mely szintén ennek a fajnak egyik elágazása, Erdély bércei közé bezárva leghivebben megőrizte őseinek szokásait, legtovább ragaszkodott a „scythiai“ műveltség kincseihez. Az nyelvészek is elismerik, hogy beszéde, szóalkotása, mondatainak szerkesztése, gondolatalakjai és képei legközelebb állanak régi nyelvemlékeinkhez. Ezt akarja jelenteni Liebetz Mihály is Székely István Világkrónikájának (1559) kiadásában:

„Hogyha pedig valamit a szónak folyamása kilembez,
És a szólásnak uj folyamása leend,
Mindjárt a régi székelyek nyelvére tekintsen,
Kiknél tiszta magyar nyelv maradéka vagyon,
Ő köztök példát e könyvbéli szóra keressen,
És tőlök módot mostani irásra vegyen.“ [4]

A krónikás maga azt irja, hogy „a székelyek Hunniabeli módon székely betűvel irnak mai napiglan.“ [4] Nemcsak

[1] Dr. Sebestyén Gy.: Rovás és rovásírás. Ethnographia XV. 1904. 240.

[2] Vámbéri Ármin: Die primitive Kultur des Turkotatarischen Volkes. Leipzig, 1879. 269. l.

[3] Sebestyén i. m. XIV. 180. l.

[4] Horányi i. m. II. 483. l.

[5] Székely István: Chronica a világnak jeles dolgairól. Krakkó, 1559. 142. l.

nekik, hanem a legtöbb krónikásnak és irónak is feltünt a székelyeknek sajátságos beszéd- és irásmódja.

Néhány emlék. Nincs itt helyén, hogy a sok véleményt előadjuk, de csodáljuk, hogy alig akad régi iróink között valaki, ki a történetnek és művelődésnek feljegyezte volna a székely rovásirásnak legalább puszta ábc-jét. Minthogy nem maradt a rovásirásról rendszeres munka, annál becsesebbek a tudomány előtt az itt-ott előbukkanó emlékek és irástöredékek. A maga nagy jelentősége szerint értékelte a tudós világ a csikszentmiklósi templom föliratát, mely 1501-ből való és két sorból áll. Ezt a feliratot Desericzky Ince „De initiis ac maioribus Hungarorum“ c. 1753-ban kiadott művéből és a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár 1503. b. jegyű kéziratából ismerjük. Sebestyén Gyula megfejtése szerint értelme ez: „Urunk születésétől fogván: irnak ezerötszázegy esztendőben. Mátyás, János, Estyán kovács csenálták, Mátyás mester, Gergely mester csenálták.“ [1]

Ez a nehány szóból álló mondat is örök titok maradt volna, ha megfejtéséhez a kulcsot kezünkbe nem adja Telegdi János hires műve: „Rudimenta priscae Hunnorum linguae“. E munkát Telegdi 1598-ban irta és a tudós baranyai Decsi Jánostól hozzáirt ajánló levéllel együtt ki akarta nyomatni. Azonban az újabb kutatások kiderítették, hogy a Rudimenta nyomtatásban nem látott napvilágot. Az eredeti kéziratnak, illetve másolatnak is, — mert bizonyos, hogy ilyen több volt — nyoma veszett. Másfél századdal később készült — 1751. május 26-iki kelettel van bejegyezve a Teleki-Könyvtárba [2] — két másolata maradt csupán fenn. Telegdi munkája, bár csak rövid nyolc lapnyira terjed, mégis mint első és egyetlen, alapvető volt.

Lakatos és a Rudimenta. Hozzá jártak iskolába mindazok, kik a scythiai betűk tudományát megakarták tanulni, melyet még nem felejtettek el, de nem tinta és papir segít-

[1] Sebestyén Gyula: Telegdi Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézirata. Bpest, 1903. 7. l.

[2] U. o. 10. l.

ségével, hanem pálcára metszés mesterségével rovás módjára csak néha használnak = „nondum Scythicis litteris obliti eisdem non papyri Ministerio, sed in baculorum excisionis artificio dicarum instar aliquando utuntur".[1] Lakatos, ki a világi tudományban is „szerfölött jártas" volt, szerencsésen megérezte, hogy hasznos lesz neki is megörökíteni a székely szellemi kulturának e már haldokló termékét, mely fajának régi tradicióival egybeforrott vala. Biztosan állíthatjuk, hogy ő is Telegdihez járt iskolába s az ő kis művéből másolta le a rovásírás ábc-jét s nehány sajátosságát,[2] de nagyon valószínű, hogy nem a napjainkig fönnmaradt másolatokat használta. A Telegdi-féle könyvecske ugyanis, ha nem is került nyomda alá, amit azonban teljesen kizártnak mégsem tarthatunk, több példányban el lehetett terjedve. Hiszen Lakatoson kivül is sokan használták forrás gyanánt. Az Orbán Balázstól 1864-ben fölfedezett s az enlakai unitárius templom deszka mennyezetén levő fölirat szerzője szintén Telegditől tanult. Muzsnai György, unitárius pap 1668-ban csak annyit festett temploma mennyezetére: „Georgius Musnai. Csak egy az Isten. Deut. VI." s mégis hiressé lett. Lakatos ennél sokkal többet tett, ha egy félszázaddal később is.

Az ő másolata a betűvetésben nem egy eltérést mutat Telegdi reconstruált betűsorától. Ha a kettőt egymással összevetjük, több igen érdekes, kisebb-nagyobb különbséget találunk a két írónak betűi között. Eltérés van Lakatos és Telegdi között az r_1, gy, sz, r_2, o és ny vetésében. Sebestyén egyszerüen annak tulajdonítja az eltéréseket, hogy Lakatos roszszul másolt. Meg is nevezi az sz és r betűket. Szerinte az így rosszul másolt betűket vette át Lakatostól T. Burada, oláh író, ki már emlitett munkájában azt akarta bebizonyítani, hogy a székelyek az oláhoktól tanulták a rovást s merész következtetéssel tehát a „müveltebbektől" tanulták a müveltség alapelemeit is. Tudós történetirónk a csaló és ferditő Buradát megcáfolta s a Lakatos-féle érvvel inflagránti leleplezte, de

[1] Sic. 3. l. V. ö. Thuróczi Krónikája I. 24. f.
[2] Sebestyén: Tel. Rud. 35. l.

Alphabetum Siculorum seu Veterum Hunnorum, qui à dextra ad sinistram scribebant. Literæ autem eorum sunt 34.

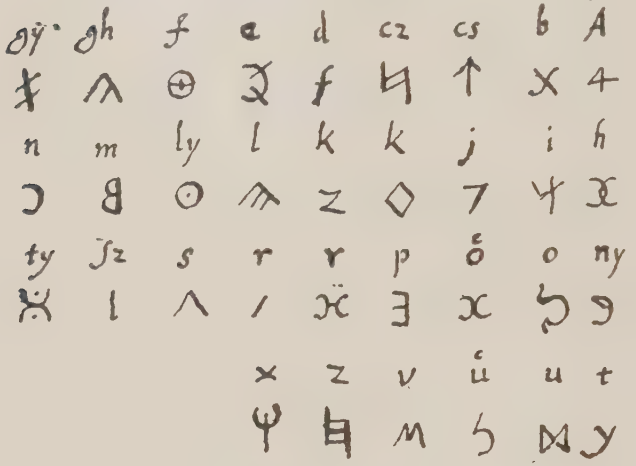

Consonantes sunt 25. et hæ dividuntur in Simplices et Mixtas.

Consonantes Simplices sic dictæ quod vim unius seu simplicis Consonantis habeant et sunt 13

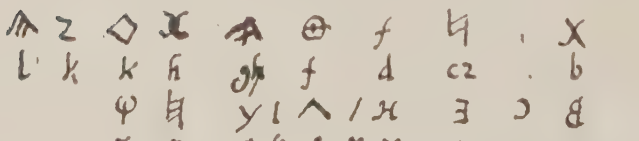

Lakatos rovás ábc-je

Consonantes Mixtæ sic dictæ quia mixtum, cum vocali sonum edunt, sunt 5.

ry ny ly gy cs

His quinque literis implicitis vocalis Ypsilon y additur

Hæ posteriores Consonantes nempe [illegible] et Ψ quantum differunt inter se ex suppositis exemplis deprehendi potest ut Sallya. 4⊙4Ψ. Zöld. [illegible]

Nihil differunt literæ Z et ◇ nisi quod Z in initio et fine dictionum commodius usurpatur cum eam vocalis 4 sequatur quamvis utroque modo uti licet pro litera k.

Abbreviationes

Habent Siculi Syllabas quasdam brevitatis causa inventas cum vocales Consonantium lateribus inseruntur, ut sunt

ho he ha go ge ga cza bo bi be ba

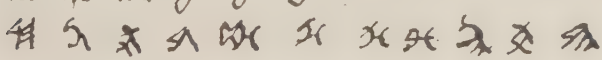

za so se sa vu vo vi va lo le la

Sed ita sunt observandæ istarum syllabarum combinationes ne regulam rectæ collectionis confundant

Item

és röviditései.

ebből még nem következik, hogy Lakatos rosszul másolt. Sőt tekintsük meg írónknak mellékelt rovásbetűit! Minden rovás a legpedánsabb pontosságot tünteti föl. Aki ezeket írta vagy másolta, bizonyára jól ismerte a betűrovás mesterségét, technikáját. Az sz betü pedig Lakatos alakja szerint van a csíkszentmiklósi föliraton is. Megfordítva a tételt, legyen szabad fölvetnünk a kérdést, hogy vajjon pontosan adják-e vissza a Telegdi-féle fönnmaradt másolatok, melyek másfél századdal fiatalabbak az eredetinél, az eredeti betűalakokat? Más szóval: kezünkben van-e a textus genuius, ahogy azt a szerző megirta? Olyan kérdés ez, amelyre igen nehéz megfelelni, sőt határozott bizonysággal nem is lehet. *Lakatos, ki egy félszázaddal előbb írta munkáját s legalább kéziratban előbb bocsátotta közre, mint a napfényre került s tudományosan megvizsgált Telegdi-másolatok keletkeztek, bizonyára érdemel valami hitelt.* Igaz, hogy ő nem mindent másolt le, nem adja az egész Rudimentát, de az igazán lényeges dologokat mind fölvette művébe.[1] A betűk kiejtését, az olvasásnak több példáját s az Oratio Dominicát és Symbolum Apostolicumot is kihagyta, ami elismerjük — kisebbíti munkája értékét, de ezektől eltekintve is tisztán Lakatosból megtanulhatnók a rovásírást és olvasást.

Lakatos közli az egész alplabetumot, azután a betűk felosztását. Továbbá beszél a röviditésekről s az egyes betűk sajátságairól. Nehány példát felhoz az olvasásra is.

Lakatos érdeme. Előbbi föltevéseinket tovább folytathatnók, mert ily problémák tárgyalásánál a feltevéseknek festett ege csalogatólag int, de ehelyett annak a megállapítására térünk át: milyen helye és érdeme van írónknak a rovásirás történetében.

Ha csak azt tartjuk értékesnek, ami eredeti megfigyeléseken alapszik, s ennek alapján kér bebocsátást az emberi elme és művelődés tárházába, a történelembe: akkor Lakatos följegyzéseit kevésre fogjuk becsülni. Ha ismét csak az az

[1] Telegdi kérdésekben szól a rovás ábc-jéről, a betűk számáról, kiejtéséről és felosztásáról; a consonansokról s azok felosztásáról; a rövidítésekről; az egyes betűk közti külömbségekről; a „k" alakjáról a szó elején, közepén és végén. Összesen mintegy 19 kérdésre adott feleletben tárgyalja a rovás egész rendszerét.

írás. följegyzés, vagy emlék nyom valamit előttünk a latban, mely a véletlen felfedeztetés elsőbbségi jussán a végtelen tudomány egyes ágait nagy léptekkel viszi előre: akkor sem lesz nagyon értékes Lakatos munkája. Mert tény, hogy sem eredetit nem adott, mely mindig kiszokta vívni az elismerést, sem pedig kulcsot, mely egy nehéz és értékes kulturprobléma tökéletes megoldásához vezet. De hűségesen referált, új érveket és segítő eszközöket, újabb erősséget nyújtott, mellyel a régmult művelődés vizsgálatában, kutatásaiban és megállapításában értékes támaszt nyerünk. Ebben határolódik Lakatos iratainak kultúrtörténeti fontossága.

* * *

De még ennél is tovább kell mennünk, ha Lakatos munkásságának általános értékét mérlegre tesszük. Igazságtalanok volnánk ugyanis, ha hallgatással mellőznők azt a fontos körülményt, hogy *jóformán ő az első, ki a székelyek történetének*, — mely azóta napjainkig a magyar történetírás tengeri kigyójává fejlődött — *külön munkát szentelt.* Közvetlen az ő halála után, mikor mind Erdélyben, mind az anyaországban fölvirrad a történetírás aranykorszaka, sokan jeles műveket írnak Erdélyről,[1] de kevesen a Székelyföldről. Ő szerette faját s szinte rajongással tapadt a Székelyföldhöz. Ha költő lett volna, bizonyára gelencei Szőke Ambrussal énekli:

„Székelyföld, mindig zöld
Hazám ott, szivem ott.
Jaj be szép, Székely nép.
Székely vér, magyar ér.
Kicsiny vagy, mégis nagy.
Hűvség ott.
Hideg vagy, még se fagy
Szived ott".[2]

Haza- és fajszeretet nélkül, mely igazságérzettel párosul, történetírónak senkit el nem ismerhetünk. Lakatos mindkettőben kivált s azért szenteltük neki e szerény munkát.

[1] Oláh Miklós, (1493—1568.), Laczkó Máté, Mikó Ferenc, Bethlenek, Apor Péter (1678—1752), Cserei Mihály (1668—1756.) stb. Erdélyországról írva megemlékeznek a székelyekről is, de tisztán Székelyföldről egyik sem irt külön munkát.

[2] Orbán B. i. m. III. 134. l.

FÜGGELÉK.

RÉSZLETEK LAKATOS „SICULIA“-JÁBÓL.

Siculia.

§. 1-mus.

Siculi quasi Scytuli Militare genus forte et validum a natura, gens Hunnorum antiquorum. Asia Scythica, e Sickeis montibus descendens Septemtrionalibus in Jugoria, associati reliquis Hunnis nimirum Albis et Nigris. Hunnia enim antiqua Asiae trifariam dividebatur: in albam quae ad maris Caspii partem Septentrionalem per longum extendebatur ab oriente habens Sogdianam, ab occidente vero Albaniam et Circassiam, hodie Astracan ea regio vocatur, et nigram quae ad fluvii Tanais partem Orientalem iacebat. ac Septentrionalem ad Juhra et Sicheii Montes in Jugoria, cuius in medio perlabitur maximus et nominatissimus Fluvius Obii qui postea ad mare septemtrionale prope Novam Zemblam exoneratur. Duce Attila Rege Hunnorum et Medorum subsidio (2) utrium tranantes fluvium Tanaim venerunt in Europam A. Chr. 373. et contra Imperium Romanum gravissima bella peregerunt: post mortem vero monarchae huius Hunnorum partes Aladarii filii Attilae ex Ducissa Germaniae nati sicuti militarunt, quo obeunte et Chaba altero Attilae filio in Hunniam Asia redeunte A. Chr. 467. quaerentes sibi regionem aliquam capessendam 22 milia circiter sub Ducibus Emmenzar et Vzindur venerunt primo in terram Cegléd nominatam inter fluvios Körös et Maros sitam, fertilissimam adeo ut ex siligine purum ibi enascatur triticum. lacessiti a gentibus circumcirca exsistentibus nec ibi subsistere volentes deletis eorum 7 millibus ab Ostrogothis et Gepidis transierunt inde in Transylvaniam per montes Abruchbánya et Toroczko ac ad montes Orientales Transylvaniae qui sunt a similitudine Montium Scytio-Asiaticorum Sikeli dictorum, unde exierant in Europam. cum omni familia

consederunt A. C. 492. divisi in 7 districtus seu Comitatus quos Sedes ipsi vocant, eo quod perpetuam ibi Sedem et habitationem sibi finxerint, nempe Udvarhelyszek, Sepsi Szek, Kezdi szek, (3) Orbai szek, Czik szek, Maros Szek, Aranyos szek et haec ultima per modum vigiliae relicta ad fluvium Aranyos ut cum necessarium fuerit a Montibus orientalibus effusi, (et ?) suas terras defendere et conservare contra omnes adversarios quam optime possint. et in ea regione tamquam optima terrarum Transylvaniae portione ob copiosas metallorum diversas venas, fluviorum egregiorum fontes, sylvarum copiam, ac animalium, ferarum, volucrum, piscium, graminum alicubi lacte manantium, radicum salubrium, lapidum et aliarum rerum insigne penuarium ad hoc tempus permanserunt.

Unde et se Szekhely seu Szekely cognominarunt, quos in Latino idiomate Siculos seu Scythulos vocamus. qui inter caetera memoriae digna nondum Scythicis literis obliti eisdem non papyri Ministerio sed in baculorum excisionis artificio dicarum instar aliquando utuntur proprium habentes caracterem, quas literas etiam hic placuit subycere; quarum notae principales 34 esse cognoscuntur et in iis vocales 9, consonantes 25.[1]

Haec de litteris seu scribendi modo Siculorum seu Veterum Hunnorum. Jam redeamus ad priora.

§. 2-us.

Sedium Siculicalium supra praefatarum prima ab initio hucusque fuit Udvarhely szek, ab oppido huius nominis sic denominata. Et hoc oppidum ex eo, quod ibidem fuerit frequentior totius nationis Siculici Conventus ubi suos tractatus ac Consilia peragebant. Inde Udvarhely, hoc est locus Aulae sive aulicus Nobilium Conventus et Congregatio. Unde habet et defacto Insigne totius Siculicae Nationis antiquum, nempe: Brachium ferro (10) munitum tenens ensem in quo Corona, Cor et caput Ursi, designans Nationis fortitudinem

[1] I. következő részében közli Lakatos a rovásirás ábc-jét, rövidítési rendszerét és egyes sajátságait. L. mellékletet 64. és 65. ll.

et generositatem; eoque et defacto in suis immunitatibus, privilegiis et quibuscunque iuribus et Confirmationibus suis legitime utitur. Insigne totius Siculicae nationis nunc Sol et Luna exponitur in Tabula Regni: postquam sc. deletum fuisset antiquum ob rebellionem intestinam in saeculo A. C. 1437. factam, ubi et vestimenti soliti privationem, nimirum cordarum colariorum et nodorum amissionem in Vestimentis passi sunt, et de facto iis privatis manent, qui sc. rebellione illa tincti fuerant.

Sedes haec primaria duas habet filiales: Keresztur szek et Bardocz szek quae et vulgo Vargyas videke. Sicut Sedes Kézdi Sepsi Orbai quae simul nominatim Tres Sedes nuncupantur, habet Sedem filialem Erdő videke dictam alias Miklós var szek. Et Csik Sedes duas filiales Gyergyo et Kaszon. Quapropter cum illis militare necessarium fuerit primariam Stationem in bello et castris immediate post Principem qui et Comes eorum perpetuus ad latus (11) dextrum Maros et Aranyos ad sinistrum Tres Sedes, post Csík Gyergyo et Kaszon progrediuntur congressum assultum, impetum, conflictumque facientes, at etiam Castra metantes pro temporis et opportunitate et necessitate. Czík ex eo denominata, quod cum eam terram pars Populi Siculici occupare vellet, transeuntes Montem seu Alpes Mitacz penes fluvium Aluta consederunt ubi victum sibi quaerentes, lampetras, quod hungarice Csík sonat, primum apprehenderunt; unde terram eam cognominarunt; et conflictu inito cum antiquis terrae populis, illisque devictis et deletis ita acerime ut et defacto aliquot extent colliculi ex occisorum corporibus positi ad fluvium Alutam et sic terram possidere coeperunt.[1]

Siculia tota non admodum ampla Provincia, sed cum montibus et vallibus sic plena, sic Populo eoque Siculico solo copiosissima, adeo ut etiam si iniuria temporum et bellorum proteratur vix non ad extremum post decem annorum pacem et quietem illico ut compertum est restauretur ac ideo numero (?) pagos plurimos in eis 42 populum copiosis-

[1] Ma a nép kún-vagy tatárhalmoknak nevezi.

simum. A septentrione ad meridiem longitudo eius 20 milliarum, latitudo vero 10 milliarum est ab oriente ad occidentem (?) circiter. Territoria sua sfricta (?) habet ut segetes suas sepibus defendere coguntur, (12) alias omnium rerum dives. Montes et Alpes insignes habet. Fontes salubrium fluminum in ea, quae partim in Moldaviam decurrunt. Scilicet Tazlo Tatros, Uz, Oitoz, partim in Transylvaniam: ut Marusius Aluta, uterque Küküllő Homoród. partim intra se solummodo: ut Fekete ügy, Kászon, Barót Vargyas, Fehér nyikó Nyárád. Montes et Alpes sunt: Hargita Kelemen Tarkő, Naskalat Szép havas Bálványos Szellő Saj Aklos Nemere Oitoz Osdola Borza Mitacz Baroc.

Sylvas habet abundantissimas et in eis arbores omnis generis. Campos non multos ideoque planicies nullibi ultra duo milliaria longa lata eaque solum in Gyergyo et Háromszek. Hic solum longa septem circiter milliarium ubi et vallis Labor-völgy nominatissima ad Szent Ivan defluit.

Terram hanc Siculicae Nationis ante adventum eorum possidebant primum Getae, Daci; postea Gotthi et mixta natio ex Getis Dacis Gotthisque, Gepidae dicti eo quod fuerint Getarum pedes; deinde Romanorum posteri Valachi, dicti Saliani et Aluthani. etquidem Saliani ex eo quod (13) tractus salsorum Montium ingentium ibi sit et alys salem copiose distrahunt et ipsi ad nutum eo utuntur. Alutam autem a fluvio Aluta in cuius tractu per longum habitant sed hos omnes deleverunt aut excluserunt. Daci utebantur lingua barbara ita et Moesi, ad latera meridionalia Danubii ut eiusdem ostia olim incolae, quam Graeco Geticam libet nuncupare iuxta illud Ovidii ad Pontum Exulis: Graecaque cum Getico mixta loquela sono est.

Et tam pura sine mixtionibus cum aliis gentibus haec Natio Siculia sola permansit ut licet proximos et vicinos habeat magna ex parte Saxones et eorum pagos ac aliqua ex parte Valachos ad orientem quidem Moldavos et aliqua ex parte Transalpinos, qui omnes Valachi Romanorum posteri: tamen nunquam cum iis ad evidentiam commixti sint in religione, matrimonis et moribus. Valachi inter eos solum-

modo pastoricium agunt, quorum pagi et Saxonum separatim extra eos, Armeni qui non pridem ad has terras venerunt mercaturae praesertim gratia pro incolis reputantur alienigenis.

§. 3.

Natio Siculica omnis nobilitatis ordine et dignitate Primipilatus iuxta morem Romanorum semper gaudebat, Primipili vulgo (14) Lófő székely nominati, quorum cura est, ut ipsi primi vexillo equites praeeant in bello, primi confligant cum hoste, primi sanguinem fundant ad morem Romanorum; ideoque et bona eorum immobilia non possunt precio vendi nec abalienari, nec subditi olim inter eos nulli nunc pauci; atque ad hanc ignominiam successu temporis ob vitam scelestem, ocium, pauperiem et quod subtraxerint se quidam illorum a bello solummodo aliqui eorum devoluti sunt.

Hi tanquam generosi Leunculi egressi et obviam facti Hunnis dictis Hungaris in tertio eorum sub 7 Ducibus seu Capitaneis egressu circa A. C. 744. ubi Almus ex posteris Csaba, eis ducatum praestabat, eos tamquam Primipili insignes deduxerunt in terram Pannoniae; quocirca et ab eis suis solitis privilegiis et nobilitatibus confirmatis A. C. 749. ut suo iure et consuetudine usibusque solitis ab initio semper observatis inter se se perpetuo uterentur quo iure perpetuis semper ab inde temporibus a Regibus et a principibus dotati confirmati et conservati ad haec usque tempora permanserunt, vitamque suam instituerunt.

Dixi in 3-tio egressu Hunnorum: Communiter (15) enim plurimorum opinione per 3 Vices egressi sunt Hunni e Scythia Asiatica. I. Sub Balamber rege hunnorum, fratre suo (?) Mendeguz seu Bendekuz, qui edoctus a Bandasa (?) Nobili Scytha terrae Europae fertilitatem postquam sclt. venando cervam subsecutus transiens casu per Tanain fluvium A. C. 264. illam exploratus fuisset. Collecta magna multitudine Hunnorum primus egressus est e Scythia Asia per Tanaim fl. A. C. 270 et terribiles agens pugnas cum Alanis Gothis et Dacis, victis illis ac eorum Regibus et primum Taurica

Cersoneso occupata, omnem populum a Tanai fl. usque ad Tibiscum et Danubium qui Ister tunc cognominabatur ab ostio scilicet eius usque Belgradum, subiugavit et terris illis imperavit. Post hunc secutus est in regimine Mendeguz seu Bendekuz a quo natus est Atilla in Engaddi sive Enyed civitate; atqui hic morte Patris Bendeguz interveniente cum adolevisset in terra illa occupata ac observaret potentiam maximam Romanorum cui cum illa parva mulitudine occurrere non valeret, regressus est ad suos in Asiam ibique innumeram multitudinem contrahens Hunnorum ex Regnis Hunnorum Alborum Nigrorum et Septemtrionalium e Jugoria; item Massagetarum Sogdianorum, Hircanorum et Medorum, nempe ex 108 tribubus undecies centena et octo millia hominum. cum eis quibus Praefectus fuerat ad dicendum Jus Kadar (16) nomine de cuius genere erat Bendeguz Pater Atillae transiens per fl. Tanaim ad Meotidis paludem A. C. 373. Valente Imperante in Occidente qui erat Frater Valentiniani imperatoris Orientalis venit in Europam ut imperium Romanum attereret et subiugaret, quod executus est magna ex parte. Et hinc egressus Hunnorum computatar esse secudus e Scythia Asiatica.

Tertio egressi sunt Hunni post morten Attilae postquam sc. Csaba filis Attilae A. C. 467 regressus in Asiam testamento demandavit posteris suis ut Pannoniam susciperent rursus incolendam, quibus Almus ducatum praestans sub 7 Capitaneis Arpad Zabolcz Gyula Kund Leel Verbolcz et Urs. circumeuntes Tanaim fl. versus septentrionale latus per Hunniam albam nigram Saraniam (?) Agariam Susaraniam Suxoniam Russiam albam, Jassiam ubi Jassi olim primas sedes habuerunt, penes civitates Suldariam et Kio nominatos quieverunt. Deinde transeuntes alpes in quandam provinciam quae nunc deserta ad fluenta Boristheni.

Neper prope montes Riphaos, aquilarum innumera multitudo irruit super castra eorum qui devorabant pecora : volebat enim Deus ut citius descenderent in Pannoniam. Proinde intra 3 menses per Roxoloniam Alaniam Tauro Scythas (17) Basternos Russiam Rubram seu Podoliam venerunt in Cumaniam

albam seu Moldaviam unde et defacto inter fluvios Moldavam et Szereth antiquum oppidum a Capitaneo Gyula nuncupatum visitur quo obviam profecti fuerant residui Hunnorum ex transylvania Siculi vulgo Szekely dicti qui eos perduxerun in terram Transylvaniae, confinia nimirum Pannoniae seu Hungariae 210,857 cum omni familia eorum, ubi defunctus est dux Almus et sepultus in Almas ex eius nomine cognomento ad fontem Crysii fluvii velocius appelati in comitatu Claudopolitano ultra arcem Egeres. Inde perrexerunt in Pannoniam eamque inter se diviserunt A. C. 752. fugato prius Rege Slavorum Svatopolo filio Moroti. Poloni tunc imperante in Pannonia tota et Moravia. Incolae tum erant in Transylvania Siculi Graeci Macedones Rascy Bulgari Valachi Saxones Zingari: et quidem Siculi comitati aliquantulum caeteros Hunnos ipsi redierunt in terram suam tanquam haereditariam.

Siculi urbes non habent, eo quod semper militia studuerint et in ea se exercuerint permanserintque, opificium inter illos modicum (18) quaestus vix aliquis civicae res et consuetudines rarae militare et agros colere illis perquam commune, ideoque et arces perpaucae. Oppida quidem numerat quamvis non multum insignia nec populis multum frequentissima. Praeter Maros Vasarhelyinum quod non tam Siculicum quam antiquorum Dacorum et post eos Romanorum Agropolis dictum oppidum est. Extra hoc oppidum itaque sunt oppida Siculicalia: Udvarhely, Kézdivásárhely, Barot, Sepsi Sz. György, Ilyefalva, Papocz, Zabola Bereck, Székel Keresztur, Etéd, Csik Szereda, Gyergyo Szt. Miklós, Makfalva Szejeny (*Simén?*) Szereda, Kal quae plurimum Forensia dici possunt.

Regalissica sunt: Udvarhely Kézdivásárhely Bereck Sepsi Szt. György Csik Szereda Ilyefalva; et Privilegiata Zetelaka et Olahfalu.

§. 4.

Gentilitatis tenebris imbuta fuerat ab antiquo Natio Siculica et permanserat in eis usque ad S. Stephanum primum regem Christianum et Apostolum Hungarorum cuius ope et industria emergit et fidem Christianam amplexit A.

C. 1010. ea perseverantia ut eam aliqua pars ad haec usque tempora inviolatam observaverit (19) unde et pagos a nominibus Sanctorum plerosque nominatos et defacto observat rigide etquidem post stabilitatem fidem Christi et officia Ecclesiastica distributa Siculica Natio partim Decanatui Brassoviensi suberat nempe: Udvarhelyszék, Csik Gyergyo Kászon Kézdi Sepsi Orbai szék; unde oppidum Bereczk in Ecclesiasticis sua Privilegia ex Decanatu Brassoviensi excendit et defacto Maros et Aranyos szék Episcopum regularem Bistriciensem agnovit. Et tum diversarum Religionum Ordines etiam erant florebantque tum in Siculia quam in Transylvania nempe Benedictini, Augustiniani, Crucigeri Dominicani, Franciscani Paulini Sanctimoniales, et quidem Benedictini in Bihar Varadiensis Dioecesi. In Bizere Aradiensi Comitatu, in Chanad S. Georgii fundata a S. Gerhardo sub S. Stephano Rege in Colos-Monostor B. M. V. in Comitatu Colosiensi; in Egeres filialis Abbatia ad Colos-Monostor; in Gyerőmonostor Dioecesis Transylvaniensis in Széplak Agrensis Dioecesis in Poroszlo Comitatu Marmarosiensi, Augustiani in Torda et Des.

Crucigeri in Székel Keresztur, Berekeresztur Cziczo Keresztur et Veres Torony (et Sajo Keresztur) (20) Dominicani Albae Juliae B. M., V. Cibinii". Bistricy 2 loca unum cum Philosophia et Theologia florens ante Haeresim. alterum in Platea Hungarica Claudiopoli in veteri civitate datum non pridem Patribus Catholicis S. J. Sesburgy in Superiori civitate ad portam Asser Siculis ./· Szekely Vásárhely vel Maros Vásárhely datum Observantibus A. C. 1446. Brassoviae ad portam Barciam.

Franciscani Albae Ecclesiae alias Feieregyház in bonis D. D. Haller Coronae ad Ó Brassó. Bistricii. 3 loco fori Siculorum alias Maros Vásárhely. Felfalu in bonis D. D. Kendi. Hunyadiense alias Vaida Hunyad B. M. V. quod Johannes de Hunyad pro eremitis S. Augustini inchoaverat, sed Mathias Rex absolvit et a Paulo 2 Pont. obtentum dedit observantibus Jenő Karánsebes, Kövesd Kusal in Szilágy Dioecesis Varadiensis. Szászváros in Transylvania fundat. ab Elizabeth

Regina A. C. 1370. Segediense S. Mariae a Nives in Chanadiensi Dioecesi. Czik Somlyo B. M. Visitantis. Sóvar seu Sóvárad . . . Tövis. Udvarhely. Varadiense S. Spiritus in comitatu Bihariensi fund. 1301.

Paulini ad Veresmart S. Johannis Bapt. S. Xisti fundatum per D. Chobanka de genere Aba 1302. in Comitatu Mármaros. De Kapolna prope Varadinum. De Szilágy prope Nagyfalu. De S. Hieronymo prope Varadinum fund. per nobiles de Fügi. De Kalodva (?) (B. M. V. in Orodensi Comitatu. De Székelyháza in Transylv. fund. 1370. De Pokafalva in Transylv. fund. 1416. datum postea observantibus. De Tótfalu alias de Szt. Mihály köve prope Albam Juliam fund 1334. per Goblinum Eppum. Transylv. De Bethelen seu Bethlen in partibus Transylvaniae Sanctimoniales Brassoviae ad s. Johanem, Cibynii. Sesburgi in Superiori Civitate ad murum, Claudiopoli ad Farkas utca, datum postea Societati.

Praeterea cuiusdam fuerint ordinis ignorantur Alsó Rákos et Haral in Siculia.

Sic ordinibus istis tanquam Propugnaculis excubabat et laudes divinas die ac nocte concinabat. Praeter hos vero Plebaniis et parochiis quampluribus tamquam Stellis effulgebat tum in Siculia quam in Transylvania Ecclesia Dei sancta unica eaqe Romano catholica in unitate fidei indesinenter usque ad diversorum Haeresum lamentabilem ingressam in Transylvaniam, qui factus est post in felicissimam cladem Mohacianam tempore Ludovici Regis Hungariae statim principatum seu Voivodatum tunc tenente Joanne Zapolai.

5. §.

Elmondja az okokat, melyek a reformácio elterjedését Erdélyben lehetővé tették. Martinuzzi György meggyilkoltatása után, különösen a kétszínü Petrovicius Péter hatott az ifjú fejedelemre. A kath. hívek és papok szomorú helyzete, üldöztetése, szenvedései. A reformátorok támadó föllépése. A szekularizáció. A szászok zsinata 1560. jan. 10-én az unitáriusok (ariánusok) ellen.

6. §.

A Báthoriak pártfogása alatt a jezsuiták Erdélybe telepednek s több helyen iskolákat nyitanak. A rendek féltékenykednek s kényszerítik a fejedelmet, hogy akarata ellenére is kiutasítsa a jezsuitákat. (1588. dec. 24) Az ég intelme emiatt: óriási vihar szétszórja a templom és a fejedelem háza fedelét s a kolozsvári hídat. Báthori Zsigmond újra behívja a jezsuitákat, de Bocskai ellenségesen viselkedik velük szemben. Bocskai vízkórságban meghal 1606. dec. 13. Kassán. Rákóczi Zsigmond és az öreg Rákóczi György sem szívlelhetik a jezsuitákat, mert őket békeháborítóknak tartják.

7. §.

Udvarhelynek a székelység „első városának" leírása és ismertetése, fekvése, fölosztása, szellemi és gazdasági kulturája, egyházi viszonyai, különösen a jezsuiták működése.

8. §.

Erdélyi püspökök és vikáriusok. Az örmények beköltözése Moldvából. (1670.) Letelepedésük, foglalkozásuk és vallási viszonyaik. Oxendius Virzivezki örmény püspökké szentelése és áldásos működése.

9. §.

Accipe iam memorabilia et notatu dignissima quibus singulariter gaudet Siculia, adeo ut fere extra alias regiones dives nimium censeri possit:

1. Mons Hargita et alii circumiacentes montes producunt auri argentique glebas; argenti vivi aeris plumbi ferei venas; herbas lacte manantes et radices exquisitas (?) zinzibar, dancium, angelicam . . . . . enulam seu nectaream herbam mandragoram, euphrasiam pimpinellam centauriam marcissum lilium convallium, fungum cervinum seu cordialam; arbores iuniperos,

lentiscos pinos, tamariscos, taxos, salices, salices amerinas, abietas larices, corna, lauros, fraxinos, populos albas et nigras viburnum, tilias, rhamnos (53) alnos corilos fagos . . . . . quer-, cus pomos, pyros, prunus merasos, sicomoros nuces:

Fructus Sylvestres et hortenses poma pyra pruna cerasa merasa alna mora nuces, fructus sylvestres vulgo kokojza havasi megy leánykafüge, málna seu manna ac alia id genus; nutriunt Uros seu Tauros sylvestres, oves, equos generosos martes lynces rupi capras ursos, lupos, vulpes, lepores apros . . . . hermellos glires castores canes porcos bubalos, boves vaccas capras: aquilas vultures nisos falkones milvos perdices phasianos attagines cothurnices ardeas ciconias urogallos sturnos gallinas picos corvos passeres hirundines capellas accipitres phicedullas philomelas . . . . .

2. Torrentes et fluvii habent pisces: arnatas maiores et minores piscinarias et auratas . . . . . fundulos lampetras lucios carpiones balenas barbos salmones barbotas alburnus murenas characes rhombos testhidines anguillas cancros nigros et rubros etc.

3. Non procul a via regia ex Oláhfalu in Czík Aqua salubris sulphurea contra varii generis morbos externos et internos pastulas apostemata febres (Similiter in Czík territorio Szt. Király Szt. Imre Tusnad). Iridem puteus sulphureus sic uť supra quem volucres avolari volentes concidunt.

4. Accidit ad fluvium Homorod (54) ad Claustrum Czikiense in Somlyo; ad pagum Verebes et Szt. Marton inferioris Czík in Polyán Sedis Kézdi.

5. Lacus S. Annae supra montes Tusnad summae profunditatibus montibus circumdatus cuius nullus effluxus. Ibidem prope lapides communes aedificiis et duris celaturis apti. Parum subtiliorem lapides ad Kézdi Szt. Lélek et Lemhény. Item ad pagum Herman in latere externo Montis Mitacz rufi coloris lapides aedificiis et celaturis apti.

6. Ad montem Aklos eruuntur metalla pro Sclopir. 7. Ad arcem antiquam Bálványos territorii Torjaensis eruitur sulphur. Item ad Gimes. 8. In territorio Lemhény et Esztelnek argentum vivum. 9. Ad Gimes et fluvium Ojtoz finduntur Cotes.

10. Nuces aquatica ad lacum Homorod szt. Pal Sedis Udvarhely, item ad Gernyeszeg ad Fogaras et Beszterce. 11. In territorio Almas Sedis Udvarhely Cavernae subtertaneae mirabiliter per longum et latum instar plurimorum cubiculorum protensae, ubi stillantes aquae in lapidem indurescent. 12. Terrifodinae in Gyergyo ad Tapolcza. In Czík ad Madaras. In sede Bardocz filiali sedis Udvarhely. Ibridem ad Hermad pagum.

(55) 13. Salisfodinae ad Homorod szt. Pál ad Parajd ad Sófalva ubi ingentes montes conspiciuntur ex Sale in Sede Udvarhely. Ibidem Creta in copia.

14. Officinae vitriariae ad Miklósvára in Erdővidéke.

15. Mons glandifer insignis nomine Békecz (?) in sede Maros.

16. In montibus Kelemen ad Gyergyo nascuntur Uri seu Tauri sylvestres.

17. Calces eruuntur Karáczonyfalva sedis Udvarhely. Szt. Tamás Tusnád Szepviz Szt. Mihaly in Czík Szárhegy in Gyergyo.

Denique Siculia homines generat ingenio veloces ad omnia accomodatissimos si in bonum ordinem redigantur, natura fortes et validos robustos et plerumque altos laboriosos in moribus severiores et in divisione agrorum caeteris Hungaris videntur esse dissimiles; summi libertatis amantes quibus ius Consuetudinarium et usus quidam antiquus innatus est; qui sua tuentur augent et defendunt mordicus de quibus et Verbőczy Legislator Hungarorum sic loquitur in Tripartito suo pag 3. tit. 4. Sunt praeterea Transilvanis in partibus Scituli Nobiles Privilegiati, a Scythyco populo in primo eorum ingressu in Pannoniam propragati, quos nos corrupto quodam vocabulo Siculos appelamus (56) dissimili penitus lege et consuetudine gaudentes rerum bellicarum expertissimi, qui per tribus et generationes atque lineas generationum (antiquorum more) haereditates ac officia inter se partiuntur, et dividunt. Horum Homagia 20 et 5 fl. compensantur. Emenda vero linguae ad 12 fl. et 50 den. in eorum medio taxatur. Capitalis vero Sententia contra Scythulos coram eorum comite lata ad 24 marcas totidem florenos valentes se extendit, haereditatesque convictus ad Sententiatus ipse

non amittit sed ad haeredes fratresque eius derivantur. Caput etiam demptis casibus notae infidelitatis et causis criminalibus salvum praeservabit. In sede vero ipsorum iudiciaria quaelibet marca 50 denariis deponi et persolvi consuevit. Item in quavis causa statim post latam et pronuntiatam sententiam Comes et vicecomes eorum portionem suam iudiciariam exigendi habet authozitatem. Item causae in facto haereditatem ultra valorem 3 florenorum inter eos suscitatae (servatis apellationibus solitis) in curiam regiam pro evidentiore discussione transmitti solent. (57) Reliqua autem inra horum regnorum atque nobilium mumicipalia quia in eorum duntaxat medio valent et inter se nota sunt ampliori declaratione non egent.[1]

Vestibus Siculi utuntur Plebei praesertim suo labore comparatis; in aedificiis ligneis culti supellectili gaudent vario extra alias Nationes gloriantur in armentis bobus ovibus equis et familia multa. In conviviis esculenta varia et multa administrant. Potus eis cervisia et crematum, cum haberi potest etiam vinum.

Ceremoniae illis variae in Nuptialibus et Funebralibus praesertim tunc nullo sumptui parcunt et rigidi illarum observatores. In Juribus celebrandis promotissimi et gloriosissimi Procuratores sagacissimi et optimi etiam si nec litteram norint. Cum alienigenis humanissimi sunt, libenter gratis hospitantur. Cum alienigenis humanissimi sunt libenter gratis hospitantur. In rebus Spiritualibus et devotionibus utcunque frequenter licet cum magna simplicitate. Usum ab antiquo observatum semper praetendentes libenter sequuntur etiam si non condignum sit. Terrae portionem parvulam habent, ita ut sepibus se et sua conservare debeant. Homines autem in abundantia adeo ut etiamsi aliquando iniuria bellorum minuantur (58) pauco tempore in pace et quiete existentes plenum numerum efficiunt. Agrestes ut plurimum sunt etiam bene prossessionati. Spectabiles inter illos pauci. In bello expeditissimi et audacissimi. Capitaneos et Duces eorum quocunque declina-

[1] Eddig tart Verbőczyből az idézet.

verint sine tergiversatione et consideratione omnes sequuntur utro pede. Haec tamen quae sunt meliora tenenda, at qui sunt vitiosa corrigenda et melius disponenda ut maior et maior perfectio haberi possit per quam citius et Nationis gloria crescat et regnum Dei ubi sola requies et perfectio summa omnibus fiat accipiendum et possidendum.

Tartalom:

Előszó — — — — — — — — — — — — — — — — — 3

I. Fejezet.

Lakatos István élete és íratai — — — — — — — — — — 5

II. Fejezet.

Székelyföld és népe — — — — — — — — — — — — 21

III. Fejezet.

Politikai állapot és Thököly beütése — — — — — — — 32

IV. Fejezet.

Egyházi élet és vallásosság — — — — — — — — — — 46

V. Fejezet.

A székelyek ősi műveltsége. A rovásírás — — — — — — 61

Függelék. Részletek Lakatos „Siculia"-jából — — — — — 67